

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему

**ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТОСТІ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТОВОЇ ШКОЛИ У ЗВО**

Виконала

здобувачка ступеня вищої освіти

«магістр»

спеціальності 013 Початкова освіта

Карпович Вікторія Ігорівна

Керівник:

к.пед.н., доц. Третяк О.М.

Рецензент:

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки

Міжнародного економіко-гуманітарного

університету

імені акад. С. Дем'янчука

Мельничук Л.Б.

Рівне-2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	
1.1. Історія становлення педагогічної етики	
7	
1.2. Сутнісні характеристики педагогічної етики	
29	
1.3. Зміст і структура етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи	
41	
Висновки до першого розділу	49
РОЗДІЛ 2 ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	
2.1. Зміст етичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи	
50	
2.2. Стан сформованості етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи	
56	
Висновки до другого розділу	65
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	
3.1. Модель формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи	
66	
3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи	
83	
Висновки до третього розділу	86

ВИСНОВКИ**87****СПИСОК****ВИКОРИСТАНИХ****ДЖЕРЕЛ****90****ДОДАТКИ****97**

ВСТУП

Актуальність дослідження. Гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства, об'єктивне зростання ролі його моральних засад зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей. Звільнення школи від формалізму і авторитарного підходу до дитини, здійснення особистісно орієнтованого підходу до неї, формування моральних якостей, виховання полікультурності висувають принципово нові вимоги до професійної підготовки вчителя. Його фахова досконалість усе більше характеризується рівнем компетентності, яка визначає ефективність і результативність педагогічних дій.

Соціокультурні зміни на початку XXI століття зумовлюють необхідність забезпечення майбутніх вчителів початкової школи професійною, спеціальною і гуманітарною підготовкою, яка моделює високий рівень його соціальної зрілості, особистісної і професійної культури, оскільки саме вони закладають фундамент розвитку дитини. Професійна підготовка повинна забезпечувати глибоке знання, розуміння суті суспільства і людини, їх взаємозв'язки в процесі розвитку.

Перспективи розвитку сучасної освіти, роль педагога у її модернізації зафіксовано у державних документах: Конституції України (1996), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Державній цільовій комплексній програмі “Вчитель” (2002), нормативно-правових документах, що регламентують діяльність освітньої сфери: законі “Про освіту” (1996), законах

прямої дії “Про загальну середню освіту” (1999), “Про вищу освіту” (2002), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., “Державному стандарті початкової освіти», Концепція розвитку освіти в Україні на 2015-2025 рр. та інших законодавчих актах.

Підвищення етичної компетентності майбутніх учителів зумовлено реальними змінами умов діяльності школи. Сучасний педагог усе більше здійснює в школі, поряд із навчанням і вихованням учнів, культурологічну, соціально-психологічну, розвивальну, дослідницьку, проєктивну функції, створює умови, що забезпечують моральний і духовний розвиток учнів.

Професійно значущими особистісними рисами стають: тенденція до лідерства, впевненість у собі, вимогливість, справедливість, доброта, чуйність тощо.

Розвиток етичних рис великою мірою залежить від професійно-педагогічної підготовки вчителів у вищих навчальних педагогічних закладах, де відбувається становлення сучасного педагога, як людини культури, яка має значний виховний вплив на особистість.

Визначення педагогічної етики як базового компонента професійно-педагогічної підготовки вчителів впливає на кінцевий результат професійного становлення сучасного вчителя початкової школи. Високий рівень морального розвитку вчителя відображений у змісті державного стандарту педагогічної освіти. Саме через професійну етику конкретизуються загальнолюдські принципи моралі щодо умов професійної діяльності. При цьому професійна етика містить сукупність моральних норм, які визначають ставлення вчителя до свого професійного обов’язку, а через нього - до людей, з якими він контактує у процесі його щоденної діяльності (вчителі, учні, батьки).

У сучасному світі значно зростає роль вчителя початкової школи, адже сьогодні в одному класі навчаються поряд діти з благополучних, проблемних сімей та особливі діти. Тому роль вчителя значно ускладнюється, його моральне обличчя та етична поведінка стосовно учнів значно багатогранніша, тобто вчитель має бути етично компетентним та гуманним.

Формування етично компетентного вчителя – це соціально важлива проблема, від розв'язання якої залежить успіх гуманізації освіти в цілому, підвищення загальної культури особистості в суспільстві, перспектива розвитку сучасної особистості на засадах гуманізації і демократизації.

Проблема етичної культури та морального вдосконалення вчителя привертала увагу просвітителів, науковців, педагогів у різні часи світової та вітчизняної історії. Підтвердженням цьому є праці мислителів античності (Аристотель, Сократ, М.Квінтіліан), представників класичної філософії (Г. Гегель, Й. Кант), видатних зарубіжних (Й. Герbart, Д. Локк, Я. Коменський, Я. Корчак, Й. Песталоцці) та українських педагогів (Г.Ващенко, Б.Грінченко, М.Демков, О.Духнович, А.Макаренко, С.Русова, І.Синиця, Г. Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.).

Проблема розвитку етичної культури вчителя знаходить своє відображення у працях сучасних вітчизняних учених: І.Беха, В.М. Гриньової, І.Зязюна, О.Пехоти, В.Радула, О.Савченко, О.Сухомлинської; російських науковців: К.Артамонової, Г.Батишева, Є.Бондаревської, О.Силяєвої, В.Сластьоніна, І.Якиманської; інших зарубіжних дослідників: Р. Бернса, Т. Грегори, Л. Кольберга, А. Маслоу, К. Роджерса, Дж. Равена та інших.

Проблема етичного та професійно-компетентного розвитку вчителя знаходить своє відображення у працях сучасних вітчизняних учених, що досліджують проблеми ефективності професійної діяльності: Ш.Амонашвілі, В.Давидова, І.Беха, І.Зязюна, Д.Ельконіна, І.Синиці, О.Сухомлинської, В.Сластьоніна, О.Третяк, В.Чернокозової, І.Чернокозова, Л.Хоружої та ін.

Аналіз теоретичних напрацювань учених, стан педагогічної практики, нові вимоги до професійної підготовки вчителя в умовах гуманізації освіти та наявність певних суперечностей, які ускладнюють їх реалізацію, засвідчують необхідність опрацювання науково-теоретичних і методичних засад проблеми формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. З огляду на актуальність і недостатню розробленість проблеми, її теоретичне та практичне значення для вдосконалення системи професійно-педагогічної

підготовки майбутніх учителів була визначена тема дипломного дослідження:

«Формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у ЗВО»

Мета дослідження – полягає в теоретичному обґрунтуванні формування етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи та експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов її функціонування.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступний комплекс **завдань**:

1. Здійснити аналіз розвитку етико-педагогічних ідей в історії вітчизняної і зарубіжної педагогічної думки.

2. Охарактеризувати сутність основних дефініцій педагогічної етики вчителя.

3. Визначити зміст і структуру етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

4. Виявити педагогічні умови та розробити модель формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

5. Експериментально перевірити ефективність змодельованої системи формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Об'єкт дослідження - професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи.

Предмет – педагогічні умови формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Методи дослідження: Для реалізації мети і визначених завдань використано комплекс сучасних загальнонаукових, теоретичних та емпіричних методів дослідження. За допомогою комплексу теоретичних методів було здійснено аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури, порівняння теоретичних положень та їх синтез. До емпіричних входили такі методи: спостереження, бесіди, анкетування, моделювання, методи самооцінки.

Практичне значення дослідження: Досліджені теоретичні положення, результати дослідження мають загальне педагогічне значення і можуть бути використані у спецкурсах педагогічних дисциплін. Основні дослідження – «Правила сучасного вчителя початкової школи» можна використати не лише для формування етичної компетентності вчителів початкової школи в умовах їх професійно-педагогічної підготовки, а й у щоденній роботі сучасних вчителів.

Публікації: Карпович В. І. Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної освіти.

Структура магістерської роботи: Робота складається із вступу, трьох розділів по два-три параграфи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (85 найменувань) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Історія становлення педагогічної етики

Педагогічна етика належить до історико-педагогічних проблем, що виникають у певну епоху і не втрачають своєї актуальності і сьогодні.

На всіх етапах історичного розвитку суспільства педагогічна думка була відображенням його актуальних потреб. Водночас будь-яка наукова педагогічна концепція ґрунтувалася на народно-педагогічній спадщині та прогресивному професійно-педагогічному досвіді. Історія етико-педагогічних ідей невід’ємна від становлення й розвитку гуманізму (від лат. homo, humanus - людина, людський) в суспільній свідомості. Гуманізм розглядається як ідейно-культурна течія, та як загальнолюдська духовно-моральна цінність, сформована людством упродовж віків. Витоками педагогічної етики і гуманізму, є часи античності, християнство, середньовіччя, прогресивні ідеї другої половини минулого тисячоліття. Етичні аспекти розглядаються у філософській, соціологічній, педагогічній літературі на прикладі життя і творчості відомих вчених.

Становленням етики як науки можна вважати V ст. до н.е., вона зароджується одночасно і незалежно в різних культурних регіонах - Європі, Китаї, Індії.

Велике значення у формуванні етико-педагогічної спадщини мають *ідеї давньокитайського мислителя Конфуція*. Він вважав, що кінцева мета виховання людини полягає у зміцненні моралі й подоланні труднощів у майбутньому гармонійному суспільстві. Для її досягнення необхідно дотримуватися універсальних законів. Головними серед них є:

- гуманність (Жень) — не робити іншому того, чого не бажаєш собі. Це не Божа заповідь, це — природний нахил людини;
- етикет (Лі) — дотримання традицій, шанування батьків, старших, покірність правителю.

У книзі “Лунь-Юй”(“Міркування і бесіди”) Конфуцій [50] сформулював педагогічні правила, які можна розглядати як перший моральний кодекс професійної поведінки педагога:

- Хто осягнув нове і плакає старе, той може бути вчителем.
- Навчання без роздумів є марною справою, а роздуми без навчання – шкідливою.
- Те, що незрозуміло, слід з’ясувати. Те, що важко здійснити, слід робити з великою наполегливістю.
- Чим суворіше і безжалісніше ти осудиш себе, тим справедливіше і поблажливіше оцінюватимеш інших.
- Раніше я слухав слова людей і вірив у їхні справи, тепер я слухаю слова людей і дивлюся на їхні справи.
- Коли не матимеш шкідливих думок, не робитимеш і шкідливих вчинків.

Конфуцій першим створює узагальнену систему поглядів на процес навчання на основі гуманних принципів. Він передбачив багато загальнолюдських моральних принципів, які і склали основу етики [50].

Етико-педагогічні ідеї виникали у Китаї, Індії, Єгипті, знайшли своє визнання і набули розвитку в працях античних філософів і діячів Греції та

Риму, в яких наявні висловлювання про роль, місце і особистісні якості педагога.

Філософська і педагогічна думка Давньої Греції є визначальною у формуванні ідеї співробітництва, гуманістичного ставлення до дитини. Поняття гуманізму трактувалося як усвідомлення важливості виховання у людини самопізнання, залучення її до чеснот і розвитку потреби до гармонії власної особистості. Завдання самопізнання (“пізнай самого себе”) вважалося центральним у етиці [61].

Суттєве значення для розуміння особливостей педагогічної етики мають *праці Аристотеля*: “Нікомахова етика”, “Велика етика”. В етиці Аристотеля розкривається суспільна природа моралі, її вплив на формування особистості. Саме через етику мислитель прагне подолати суперечність між реальним рівнем моралі та ідеальним як нормою поведінки. За Аристотелем, етика порівняно з філософією є практичною наукою. Мета етики — “не пізнання, а вчинки” [61]. Тому центральними поняттями його етики є “благо” і “доброчесність”. В ім’я блага має здійснюватися будь-яка діяльність. Найвище благо — достойне життя людини, яке полягає в розумному виконанні нею професійної діяльності. Для цього вона має:

- 1) усвідомлювати свої дії;
- 2) чинити так, щоб дії були не засобом, а самоціллю;
- 3) суворо дотримуватися певних принципів [3].

Головними чеснотами людини він вважав мужність, щедрість, величність, шанобство, рівність, правдивість, люб’язність, дружелюбність. Знання цих чеснот, а головне — перетворення їх на “стан душі” обумовлює моральну поведінку людини-громадянина. Основним регулятором етичної дії є принцип “золотої середини”, який відображає моральний вибір особистості, міру впливу на іншу людину. Золота середина, за Аристотелем, не є однаковою для всіх, вона залежить від “того, хто діє: хто він такий і які в нього засоби” [3].

Отже, етика Аристотеля є досягненням науки давнього світу, яке дозволяє виділити головні змістові компоненти педагогічної етики, етапи її формування і

тактику морального впливу з позиції виваженості, що згодом в історії педагогіки стане базовим педагогічним принципом “єдності поваги та вимогливості до особистості”.

У Давньому Римі вперше питання етики вчителя підняв *Марк Фабій Квінтіліан*. Римський оратор, теоретик ораторського мистецтва, у праці “Про виховання оратора” не радить використовувати примусові методи в навчанні і вихованні. Учитель повинен звертатися до емоційної сфери вихованця, збуджувати у нього позитивні почуття, заохочувати проханням, радіти успіхам разом з учнем, вивчати його індивідуальні особливості. Покарання, на його думку, принижує вільну людину. Квінтіліан одним із перших сформулював етичні вимоги до вчителя: бути в міру суворим, не дратівливим, не фамільярним, не підривати впевненості дитини у власних силах, любити учнів.

Отже, етичні погляди філософів античного світу можна назвати витокami сучасної етико-педагогічної думки. Моральність в них розглядається як визначальне, змістоутворююче явище людського буття. Формуються головні етичні вимоги і правила до людей, які навчають і виховують дітей.

Аналіз історико-педагогічних проблеми педагогічної етики дозволяють систематизувати й узагальнити наукові погляди діячів освіти і культури, починаючи від донаукового періоду і закінчуючи сьогоденням, виявити декілька підходів до визначення сутності етики поведінки вчителя. Серед них можна визначити взаємопов’язані і взаємозалежні між собою, які розвиваючись у історичному часі, перетинаючись і доповнюючи одна одну, впливали на формування змісту педагогічної етики. Серед найважливіших характеристик педагогічної етики у сучасних умовах, можна виділити такі напрями:

- *Етика як складова педагогічного ідеалу, відображення суспільних цінностей і потреб.*
- *Етика як умова гуманізації педагогічного процесу.*
- *Етичні засади педагогічної професії.*
- *Етика як регулятор взаємин між учителем і учнем.*
- *Етика як результат самовдосконалення педагога.*

- *Етика як базова складова педагогічних систем* [65].

Етика як складова педагогічного ідеалу, відображення суспільних цінностей і потреб

Етичний ідеал формується культурою і цінностями буття та відбиває рівень розвитку цивілізації в конкретний період, уявляє собою людське бачення Абсолюту. У етиці зміст і структуру ідеалу вперше визначив *Й.Кант*, "Ідеал є те, до чого треба прагнути і ніколи неможливо досягти" [65].

У *Гегеля* ідеал має духовну природу і розвивається шляхом подолання внутрішніх суперечностей з реальною дійсністю. Етичний ідеал є уявленням досконалого педагога з позицій його професійного обов'язку. Протягом тривалого часу ідеал педагога, формувався як абстрактний образ, тобто до особи, яка займалася навчанням і вихованням дітей висувалися певні ідеальні вимоги.

Моральну самоцінність і суверенність людини проголошував *античний філософ Платон*. Він розглядав моральність як провідне, змістоутворююче явище людського буття, визначав такі людські чесноти: мудрість, мужність, розважливність і справедливність [62].

Етичні цінності: краса, добро, чесність, сумлінність, як ідеал прекрасного в людині, народжуються в Древній Греції. Вперше виникає інтерес до людини, визнання її споконвічної краси і добра.

За часів розвитку християнства етичним ідеалом виступає любов до Бога, яка реалізується через виконання головної християнської заповіді "любові до ближнього". Зміст її розкривається через 10 моральних істин, які є орієнтиром для етики і виховання людства й сьогодні. Ці заповіді утворили моральне ядро, істинність і об'єктивність якого перевірена часом. Релігійна етика у своєму позитивному змісті — це вчення про моральні ідеали, обов'язки людини.

У багатьох педагогічних пам'ятках Київської Русі знаходимо ідеї, які віддзеркалюють етичні вимоги до педагога. Наприклад, "*Слово про закон і благодать*" митрополита *Іларіона*, де визначається рівність народів у духовному житті, виховання в душі активної діяльності [62].

Найбільшого розвитку етичний ідеал вчителя досяг у період Відродження, коли мислителі й політики плекали ідею про виховання ідеальної особистості. Визначні гуманісти Європи віддавали перевагу моральним якостям педагога у вихованні і навчанні особистості.

Ідеї індивідуалізму (право людини відрізнятись від інших, на власне життя і його бачення, на вибір і самореалізацію) у XIV ст. починають визначатись у всіх сферах суспільного життя. В мистецтві, літературі (*Мікеланджело Буонарроті, Франсуа Рабле та інші*) формувався гуманістичний ідеал виховання. Його рисами були не тільки громадянські якості людини, а й моральні. Ідеал педагога поповнюють такі важливі етичні характеристики, як готовність до самореалізації, прагнення до самоосвіти тощо [62].

У період Відродження (XVI ст.) в утопічних працях Томмазо Кампанелли (“Місто сонця”), Томаса Мора (“Утопія”), Мішеля де Монтень та інших модель ідеальної школи і педагога пов’язували із побудовою ідеального суспільства.

Так, *Томас Мор* приділяє значну увагу удосконаленню моральних норм. Для нього є важливим і ідеал, і засоби його досягнення. Один із засобів – ідея свободи, в основі якої лежить взаємообов’язок людей, що взаємодіють [65].

Ідеї епохи Відродження розвивалися і у Європі. Українські просвітителі надавали значення моральній досконалості педагога, головному чиннику освіти і виховання. *Павло Русин*, вважав доброчесність найвищою справжньою цінністю людського життя, “немає нічого кращого за неї, нічого приємнішого”.

Англійський педагог *Роберт Оуен* наголошує, що формування людини залежить від тих, хто її виховує. На перше місце він ставив учителя і його моральні якості: любов до дітей, стриманість, культуру поведінки, доброту, вміння бачити внутрішній світ дитини, створювати атмосферу взаємодопомоги у групі тощо. Р.Оуен звертав увагу і на етичний бік діяльності педагога, зазначаючи, що діти ніколи не повинні чути від свого вихователя жодного гнівливого, принизливого слова чи бачити його суворе обличчя. Інтонація, спілкування з дітьми мають бути рівними, сповнені добром і доброзичливістю. Не має бути упередженого ставлення до особистості. Ступінь

уваги до дитини зростає залежно від її недоліків фізичних або духовних, які вихователь прагне максимально виправити [42, 190].

Отже, за Р.Оуеном, учитель – провідна постать у педагогічному процесі, від сформованості його моральних і особистісних якостей залежить успіх навчання і виховання підростаючого покоління. Він доповнив перелік вимог до вчителя, складений його попередниками, такими важливими характеристиками, як індивідуальний та диференційований підходи до учня, формування взаємодопомоги в дитячому колективі.

Значний внесок у формування ідеалу вчителя та структури і змісту етичних складових учительської професії належить швейцарському вченому *Йогану Генріху Песталоцці*. Головним професійним і моральним завданням вчителя він вважав вивчення природи дитини, розуміння її відчуттів, нахилів і здібностей; сприяння тренуванню всіх сил дитини. “Силою серця” Песталоцці називав моральні якості людини і чітко визначав провідні компоненти системи морального виховання: свідомість, почуття, вчинки [50].

Німецький педагог *Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег* головними вимогами до етичного ідеалу вчителя, вважав:

- знання свого предмета, вміння його викладати, любов до дітей;
- процес викладання має здійснюватися таким чином, щоб пробудити в учнів прагнення до знань;
- бути ентузіастом своєї справи, захоплюватися нею ;
- мати сильну волю, бути суворим, вимогливим і справедливим;
- мати педагогічний такт, високі моральні якості і громадянську мужність.

А. Дістервег першим включив до комплексу етичних вимог педагога поняття педагогічного такту як певної міри виховного впливу на вихованця [50].

Український педагог *Олександр Васильович Духнович* у творах “Книжка читальна для початківців” і “Народна педагогія” проводив ідею виховання в дусі гуманізму і сформулював ідеал добродісної людини з високорозвиненим почуттям громадянського обов’язку, загальнолюдської солідарності. Він вважав, що вчитель повинен мати природні нахили і здібності для вчительської

праці, любити дітей. Педагогіку Духнович вважав мистецтвом мистецтв, а вчителя — найбільшим художником, оскільки він вибудовує людину і людство[18, 91].

Вітчизняний педагог *Костянтин Дмитрович Ушинський* вважав педагогіку мистецтвом, яке є “найширшим, найскладнішим, найвищим і найнеобхіднішим з усіх мистецтв”. А вчитель має бути творцем, художником своєї справи [58, 265].

Головними вимогами до вчителя К.Ушинський вважав:

- педагогічне покликання, бажання і здатність займатися вчительською діяльністю;
- велику енергію та сумлінне виконання своєї справи;
- пізнання потреб учня, вміння „зазирнути в його душу”;
- розвиток педагогічної майстерності, педагогічного такту;
- активну громадянську позицію, участь у суспільних справах;
- постійне самовдосконалення: “Вічно не старіюче дитинство душі є найглибша основа справжнього самовиховання людини і виховання дітей” [59].

Відповідаючи на запитання “Кому навчати?”, тобто розробляючи вимоги до вчителя, він сформулював принципові засади, на яких повинен формуватися справжній вчитель і його етико-педагогічна позиція: гуманізм, демократизм, народність, природовідповідність, культуровідповідність та інші.

Михайло Петрович Драгоманов, вважав, що основою духовного розвитку, етичного ідеалу може бути тільки національна культура. Моральний розвиток — важливе завдання національної освіти, і народна педагогіка повинна скористатися живою народною словесністю для роз’яснення моральних ідей[36].

Отже, на початку ХХ ст. набуває цілісного формування етичне ядро педагогічного ідеалу, яке в сучасних умовах не змінилося. У процесі історичного розвитку зміст етики у складі педагогічного ідеалу формувався і набував цілісності. Як багатокomпонентне явище він увібрав у себе такі складові:

- загальні моральні вимоги до педагога (любов до дітей, добро, чесність, справедливість, сумління тощо);
- єдність професійних знань і моральних чеснот;
- міра виховного впливу, педагогічний такт;
- готовність педагога до самореалізації, прагнення до самоосвіти і самовдосконалення;
- громадянський, національний, народний характер [50].

Ідеал як поняття моральної свідомості має соціальну основу. Наближення або віддалення педагога від етичного ідеалу обумовлено соціально-економічними особливостями суспільства. Виявлення етичного ядра педагогічного ідеалу впливає на формування основ педагогічної професії.

Етика як умова гуманізації педагогічного процесу

Гуманізм традиційно розглядається як один з вищих принципів моралі, єдиною умовою вдосконалення суспільства і реформування його інститутів. Етика виступає важливою складовою реалізації завдань гуманізації.

Ідеями гуманізму наповнена історія людського життя. Етико-педагогічні вимоги у часи давнини і античності були різними. Суспільство розглядало дитину не як особистість, а як результат. Римляни використовували поняття “гуманізм” як мету виховання (термін ввів Цицерон).

У багатьох літературних пам’ятках часів Київської Русі засуджується зло і прославляється добро, утверджуються гуманістичні основи виховання. У творах: “Повчання” Володимира Мономаха дітям, “Повість временних літ” Нестора Літописця звертається увага на добрі починання і почуття, любов до ближнього, розвиток навичок благородної поведінки, вміння вести бесіду, важливість особистого прикладу у вихованні дітей, самовдосконалення[50].

Епоха Відродження (XIV—початок XVII ст.) вважається найбільш визначальним періодом розквіту наукової і педагогічної думки, формування гуманістичного ставлення до особистості. Гуманізм стає провідною ідейною течією. Гуманісти того часу бачили людину вольовою, діяльною, емоційно прив’язаною до світу. Засновником гуманістичного світогляду вважається

Франческо Петрарка, який зазначав, що основою світогляду особистості є антропоцентризм (уявлення про центральне місце людини у світі) [50].

Етика педагога як складова гуманізму найбільш висвітлена у працях *П'єтро Верджеріо*. У його трактаті “Про благородні нрави й вільні науки” містилися принципи гуманної педагогіки:

- соціальна, громадянська спрямованість освіти;
- її гуманістичний характер;
- повага особистості дитини;
- орієнтація на природні особливості, вік, схильність, інтереси дитини;
- високі вимоги до майстерності педагога, його вміння диференційованого підходу до учнів;
- відмова від фізичних покарань, вибір “м’яких” засобів виховання [50].

Ці ідеї та життєві цінності стануть надбанням наступних етапів розвитку етики як складової гуманізації освіти.

Французькі педагоги XVIII ст.– *Гельвецій, Гольбах, Дідро* зробили внесок у становлення системи загальнолюдських цінностей. Вони започаткували гуманістичний світогляд – людина та її щастя, спрямовуючи свої наукові роздуми на пошук шляхів досягнення гармонії в суспільстві на засадах справжньої гуманістичної моралі та загальнолюдських цінностей [62].

В Україні загальнолюдськими ідеями і цінностями було насичене навчання і виховання в братських школах. Видатні письменники, гуманісти української думки *П.Грабовський, М.Коцюбинський, Л.Українка, І.Франко, Т.Шевченко* сприймали мораль як вищий принцип гуманізму, критерій людського життя, тобто совість, добро, справедливість, співчуття вони розглядали як чесноти кожної людини [36].

Проблемам етики педагога у контексті розвитку ідей гуманізму присвячені праці видатних психологів-гуманістів - *А.Маслоу, К.Роджерса*. Базовими у гуманістичній психології є поняття (“відповідальність”, ”любов”, “самореалізація”, “самоактуалізація”), які складають категоріальний апарат етики. Гуманістична психологія наповнена вірою у людину, в її потенційні й

актуальні можливості. Етика у її складі розглядається як форма суб'єкт-суб'єктної взаємодії і екстраполюється на сферу навчання, спілкування вчителя з учнями. *К. Роджерс* сформулював основні принципи взаємодії. А саме:

- безумовне, позитивне ставлення до людини, її почуттів. Співрозмовник не повинен відчувати негативного ставлення до себе, осуду;
- емпатійне розуміння, уважне слухання, вміння подивитися на проблему очима співрозмовника;
- конгруентність – відмовлення від маски професіонала, вміння залишатися самим собою [62].

Отже, розвиток гуманістичної психології – є вершиною розвитку ідей гуманізму у світі. Представники гуманної психології змогли інтегрувати знання різних людинознавчих наук, створити на засадах гуманізму узагальнену функціональну модель як самої особистості, так і взаємодії з нею. Саме це є важливим для реальної практики взаємодії людей у різних життєвих ситуаціях.

Етика як регулятор взаємин між учителем і учнем

У працях видатних вчених педагогічна етика розглядалась не тільки окремо, а й звертаючи увагу на поведінку вчителя. Учені виходили з етичної аксіоми: мораль є формою моральної активності людини. Тобто етика педагога сприймається як умова здійснення ефективної взаємодії з вихованцями.

У античні часи, *Демокрит* у своїх міркуваннях про особливості виховання, виходив з ідеї побудови цього процесу згідно з природою дитини. Він підкреслював необхідність володіння педагогом такими методами виховання, як переконання, позитивний приклад, а також їх перевагу над методами примусу. Найвищу з чеснот, стверджував Демокрит, матиме той, хто збуджує своїм внутрішнім потягом, переконанням, а не той, хто діє законом і силою[50]. Демокрит акцентує увагу на моральній природі взаємин вихователя з вихованцями, а саме: дбайливим ставленням до особистості, повагою до неї, ненасильницьким формуванням будь-яких якостей.

Незважаючи на принцип виховання дітей у дусі покори і страху Божого за часів Київської Русі, пестуни повинні були мати такі моральні якості: виявляти

любов до ближнього, враховувати мотиви, що спонукали людину до дії, а не тільки її результату; ставитися до учня не лише як до об'єкта, а й як до суб'єкта навчання і виховання; вміти впроваджувати у педагогічний процес активні методи навчання і спілкування (диспут, бесіда); створювати емоційно сприятливу атмосферу спілкування, розвивати чуттєву сферу учнів [50, 33-34].

Визнання поваги до дитини, віри в її можливості, значущості самоосвіти, активних методів навчання, відмови від фізичних покарань характерні для періоду Відродження. У працях видатного італійського ученого-гуманіста – *Вітторіо Рабальдоні да-Фельтре* містяться рекомендації щодо реалізації важливих принципів гуманістичної педагогіки: пріоритет виховних завдань, непорушний зв'язок освіти й виховання, повага до особистості дитини, заборона тілесних покарань; принцип гармонійного розвитку, який передбачає поєднання освіти, морального та фізичного виховання [62].

В трактаті “Про виховання дітей”, *Еразм Роттердамський* критикував невігластво вчителів і жорстокі педагогічні методи того часу, піднімав статус морального виховання, звертав увагу на необхідність вивчати індивідуальні особливості учнів, виховувати добром. Він писав, що для дитини молодшого віку потрібен такий вчитель, який приваблює душевністю, а не той, який лякає жорстокістю. Поводження з вихованцем має бути врівноваженим [62].

Мішель Монтьєн у творі “Досліди” створив образ людини нового часу, глибоко освіченої і критично мислячої. У її різнобічному розвитку переважає моральне виховання над розумовим. Він писав, що “гуманістична мрія про людину” може здійснитися лише за умови іншого ставлення педагога до вихованців: виявлення індивідуальних особливостей кожної дитини; виховання власним прикладом, що є важливішим, ніж знання; відмова від фізичних методів покарання. Педагог повинен вміти різними методами розвивати розум учня, пізнавальну активність, самостійність думки. Стосовно цього вислів Данте “*Che non men che saper dubitar m'aggrada*” (“Сумнів дає мені не менше насолоди, ніж знання”) свідчить про значну роль самовдосконалення, рефлексії у професійному розвитку педагога” [50].

Гуманістичні ідеї епохи Відродження вплинули і на розуміння етики взаємин вихователів і вихованців в Україні. У Статуті Львівської Братської школи (1586р.) були сформульовані такі моральні вимоги до вчителя: гуманно і рівно ставитися до всіх дітей; не мати заздрості; бути добропорядним, чесним; спиратися на такі методи виховного впливу: особистий приклад, зміст навчальних предметів, заохочення і покарання, участь в обрядах, моральні бесіди, основи самоврядування [50].

У період Нового часу *Жан-Жак Руссо* у романі “Еміль, або про виховання” виступає проти схоластичної школи із зубрінням і жорстокою дисципліною, з тілесними покараннями і приниженням особистості. Підхід до вихованця має бути природним і вільним, що означає не приниження його гідності суворою дисципліною і фізичними покараннями, а повагу до нього. Суть виховного впливу на дитину — не пряма, а непомітна, опосередкована дія; треба вміти, створювати виховні ситуації, наповнювати їх атмосферою оптимізму, свободою вибору відповідного рішення. Згідно з Руссо, вихователь не декларує правил, а спонукає дітей до самостійного їх знаходження [47, 44]. Отже етика поведінки педагога за Руссо, це – створення умов для саморозвитку особистості дитини.

Проблема етики педагогічної взаємодії вчителя з дитиною активно розроблялась видатними вітчизняними вченими і педагогами: К.Ушинським, С.Русовою, Я.Чепігою та іншими. Так, *Костянтин Дмитрович Ушинський*, надаючи велике значення характеру взаємин педагога з вихованцем, стверджував, що виважений, свідомий вплив на учнів можливий тільки за умови тісних, доброзичливих контактів. Якщо вчитель не любить дітей і не може викликати в них симпатії, йому треба залишити педагогічну справу. Вчений звертає увагу на педагогічний такт, сутність якого він бачив у інтуїтивному відчутті особливостей дитини [67, 20].

Т.Г.Лубенець великого значення надавав питанням організації, теорії і методики початкового навчання, ролі вчителя в цьому процесі: “Навчання і виховання здійснюються різними шляхами, взаємно доповнюючи один одного. Якщо вчитель досяг того, що його учні добре засвоїли за програмою

грамотність і вміють користуватися нею, то такий учитель виконав тільки своє пряме завдання. Для морального ж виховання не існує і не може бути ані програми, ні підручника, ні напрацьованого методу. Кожен народний учитель може і повинен мати великий моральний вплив, але ніколи такий вплив не набувається заучуванням правил моралі, тому що успіх морального виховання залежить від моральної сили і моральних якостей вихователя” [50, 138]. Отже, педагог наголошував на великому значенні єдності моральної свідомості і поведінки у формуванні професійної етики вчителя.

Отже, у багатьох працях вчених різних часів педагогічна етика розглядається як регулятор взаємодії учителя з учнями, тим самим актуалізується функціональна її сторона. Визначаються певні моральні вимоги до характеру такої взаємодії: гуманно і рівно ставитися до всіх дітей; поважати особистість; бути добропорядним, чесним, справедливим тощо.

Етичні засади педагогічної професії (кодекси, правила професійної поведінки)

Педагогічна думка розвивалася в контексті еволюції конкретно-історичних, культурних, моральних цінностей, що впливало на відповідні моральні вимоги до педагога. У педагогічній науці і практиці протягом історичного часу неодноразово робилися спроби уніфікувати ці вимоги і створити кодекси моральної поведінки вчителя, які б були еталоном діяльності педагогів.

Одним з перших зазначив актуальність цієї проблеми ще *Сократ*, який розмірковував над життєздатністю ідей етичного раціоналізму. Він наполягав на єдності етичних вимог як до учнів, так і до вихователя.

В Україні за часів трипільської культури вимоги до пестунів, які здійснювали свій педагогічний вплив на особистість вихованця шляхом співпраці і взаємодопомоги, виникла система табу (моральних заборон).

В епоху середньовіччя *Єпифаній Славинецький* у педагогічному трактаті „Громадянство звичаїв дитячих” сформулював своєрідний громадянський кодекс, який спирається на засади народних чеснот, норми християнської моралі і може розцінюватися як перший моральний кодекс учителя в Україні.

Головними моральними чеснотами, на виховання яких спрямовані настанови трактату, є любов до Бога і до ближніх, цнотливість, ввічливість, гідність, відповідальність, поміркованість, скромність, лагідність, стриманість, чесність, дотепність. Висуваючи вимоги до педагога з позицій цілісності та системності, він чітко проводив ідею взаємозв'язку моральних і естетичних виявів людини та її розумового розвитку; розуміння психології дитини, вміння за її зовнішніми виявами (мімікою, жестами тощо) побачити особливості емоційного стану, моральних якостей; наголошував на праві на індивідуальність зовнішніх виявів (в одязі), що не виходить за межі загальноприйнятих моральних норм [50].

Довгий час в історії педагогіки, у зв'язку з конкретними історичними умовами, недоступністю освіти для більшості людей, питання розробки кодексів професійної поведінки вчителів було не актуальним.

Розвиток прагматичної педагогіки, „вільної школи”, запропонований американським педагогом *Джоном Дьюї*, активізував питання розробки моральних вимог до діяльності вчителя. У своїй педагогічній системі вчений розширює сферу реалізації педагогічної етики: взаємодія вчителя з учнями на основі співпраці; вміння зайняти поруч з учнем місце не керівника, а помічника і консультанта; відмовитися від покарань, осуду, оцінок, що принижують особистість; використання діалогічних форм спілкування тощо [50].

У радянські часи в наукових роботах *І.О.Синиці*, *І.І.Чернокозова*, *В.І.Писаренка*, *В.Я.Писаренка* та інших учених значна увага приділялася розробці нормативних етико-педагогічних вимог до вчителя. Однак змістовий аспект цих нормативних положень має більш абстрактний характер, бо формувався під впливом ідеології того часу [67; 27].

В кінці ХХст. *Шалва Олександрович Амонашвілі* розробив «Кодекс правил гуманного вчителя», де створив своєрідну модель гуманного, тобто етичного вчителя (Додаток А).

Отже, дослідники різних історичних часів, які звертали увагу на нормативний характер етики, робили спроби уніфікувати вимоги до вчителя, що і визначалось у відповідних кодексах професійної поведінки.

Етика як результат формування й самовдосконалення педагога

Розвиток етико-педагогічних ідей у історичному контексті, накопичення знань про мораль, наштовхнули педагогів до пошуку основних детермінант етики й моралі.

У своєму вченні про розвиток суспільства *Джон Локк* виступав проти теорії феодальної аристократії щодо вродженості ідей і сформулював власну концепцію, довівши, що ідеї та знання походять від чуттєвого досвіду людини. Тому етичні погляди людини складають не вроджені моральні ідеї, а їх розвиток. Саме цей факт мав суттєве значення для формування нового підходу до оцінки ролі вихователя в процесі розвитку особистості [50].

Для визначення структури педагогічної етики цінними є праці видатного англійського мислителя і державного діяча *Філіпа Дормез Стенхона, графа Честерфілда*, який склав ієрархію етичних цінностей, які слід використовувати в практиці виховання. До чеснот, що підносять людину над більшістю, він відніс честь, благородство, освіченість. Ці достоїнства є не у всіх, і тому люди, які їх не мають, не можуть правильно оцінити їх у інших. Усі люди без винятку цінують так звані другорядні достоїнства: чемність, привітність, обов'язковість, делікатність, вміння поводитися. Отже, вчений проводить розподіл між етикою і етикетом [62].

У творах українського мислителя *Григорія Савовича Сковороди*: “Дружня розмова про душевний світ”, “Вдячний Єродій” висвітлюється ідея щодо змісту людського існування, яка полягає у самопізнанні та самовдосконаленні, досягненні щастя перемогою духу і душевним спокоєм. Приділяючи увагу формуванню досконалого педагога, вчений пропонував використовувати активні методи навчання, які ставлять вчителя в ситуацію спілкування, діалогу з учнем: розповідь, розмова, співбесіда. Сковорода попереджав:” Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона усі свої знання застосовує для зла” [38, 82].

Становлення в Україні у 20-30-ті роки ХХ століття педології як науки спонукали вчених до вивчення природи етичної взаємодії вчителя з учнями.

Отже, інтерес вчених до педології спонукав їх зробити важливі висновки щодо педагогічної етики як утворення, що розвивається в сукупності з іншими психологічними характеристиками (творчість, інтуїція).

У теорію і практику педагогічної етики значний внесок зробив український вчений - *Іван Андрійович Зязюн*, який розглядає її не як самостійне утворення, а як провідну складову педагогічної майстерності [23]. Спираючись на теоретичну спадщину К.Д.Станіславського щодо професійної підготовки актора, І.А.Зязюн надає великого значення розвитку емоційно-чуттєвої сфери педагога як базової у формуванні його педагогічної етики. Вислів К.Д.Станіславського: “Етика — атмосфера розвитку таланту” став педагогічним гаслом для відомого українського вченого, допоміг психологічно обґрунтувати роль і місце педагогічної етики в оптимізації навчально-виховного процесу.

Таким чином, від сприйняття педагогічної етики як необхідної складової професійної діяльності вчителя, вчені-педагоги шукають шляхи формування, вивчають природу утворення. Більшість з них приходять до висновку, що професійна етика педагога набувається в результаті цілеспрямованого формування й самовдосконалення педагога, розвивається в сукупності з іншими психологічними характеристиками особистості.

Етика як базова складова педагогічних систем

Накопичення наукового і педагогічного досвіду в світі спонукали вчених, педагогів-дослідників впроваджувати нові ідеї у практику. Як показав її аналіз, педагогічна етика є стрижнем більшості педагогічних систем, що відомі у світі.

Центральне місце займає педагогічна система чеського педагога *Яна Амоса Коменського*, в якій він прагне поєднати гуманістичні цінності попередніх часів і нове соціальне замовлення на стандартну загальну освіту. Очолюючи братську школу, Коменський дотримувався її Статуту і глибоко вірив у силу освіти. Свої думки про те, яким має бути народний учитель, він виклав у праці “Закони добре організованої школи” (1653р.). Високо цінуючи соціальний статус професії вчителя, педагог зазначав, що це чудова посада, вище якої нема

нічого під сонцем. Учителями, вважав Коменський, можуть бути люди набожні, чесні, діяльні і працьовиті; вони повинні бути живими взірцями чеснот...[28, 154]. Він виділив якості хорошого вчителя, а саме:

- сумлінне ставлення до своєї діяльності, відповідальність за неї;
- висока моральність, чесність;
- бути взірцем для своїх учнів;
- уважне, чуйне, турботливе ставлення до учнів;
- ентузіазм, енергійність, працелюбність;
- освіченість та постійне прагнення до збагачення своїх знань і досвіду.

Головне завдання вчителя, за Коменським, полягає в тому, щоб не стільки говорити дітям як треба поводитися, скільки особистим прикладом забезпечувати успішне виховання. Навчити дітей жити благоприсойно — означає розвивати в них помірність в усьому, бути для учнів зразком простоти в харчуванні й одязі, “у діяльності — прикладом бадьорості й працьовитості, у поведінці — скромності й доброзичливості, в мовах — мистецтва спілкування і мовчання...”. І все це, на думку Коменського, учитель має не лише знати сам, а й уміти робити, а головне — прагнути передати це дітям. Ставитися до учня слід по-батьківськи, з серйозним, наполегливим бажанням йому успіхів.

Я.А.Коменський висловлював думку про те, що не завжди лише добром можна досягти повного успіху в навчанні і вихованні дітей. Якщо учні порушують дисципліну, рекомендував підтримувати її завжди суворо і переконливо. У вихованні повинні бути лагідність без легковажності, осуд — без ненависті, покарання (суворість) — без лютості [28, 162].

Отже, Я.А.Коменський одним з перших запропонував навчально-виховну систему, стрижнем якої були гуманізм і педагогічна етика вчителя. В ній представлено комплекс основних змістових складових педагогічної етики: ідеал учителя-гуманіста, його авторитет у суспільстві, що дає змогу встановити баланс між реальним й ідеальним; нормативні вимоги до професії, дотримання яких, веде до успіху в навчанні і вихованні учнів; процесуальна сторона поведінки вчителя тощо.

З виникненням реформаторської педагогіки, що прагнула перетворити школу на розвивальне середовище, зросли загальні та етичні вимоги до вчителя, як суб'єкта взаємодії з дитиною.

У своїх працях “Демократія й освіта” вчений охарактеризував основні етичні вимоги до вчителя, акцентував на головному педагогічному завданні – розуміти учня у його взаємодії з предметом, вміти впливати на дитину без тиску і примушення. Для Дьюї вчитель - це гід учня у спільному пошуку істини, який спрямовує енергію останнього у необхідне русло. Вчений застерігав вчителів від традиційного використання методу порівняння однієї дитини з іншою, звертаючи увагу на його руйнуючий, неетичний характер[21].

Ідеї вільного виховання та раннього розвитку дитини в дитячому садку і початковій школі розвивала італійський педагог - *Марія Монтессорі*. Педагог активно пропагувала принципи: вільного розвитку та саморозвитку дитини (відсутність будь-якого примусу, вільна робота як основний вид діяльності дитини); педоцентризму (зумовленість всіх елементів виховної системи інтересами розвитку дитини); активності та самостійності дитини в навчальному процесі (відображений в особливому підході вчителя до дитини “Допоможи мені зробити це самому”); природовідповідності та ін. Згідно з цими принципами створення виховального, культурно-розвивального середовища вимагало від педагога творчості, ініціативи, чіткого дотримання норм педагогічної етики, формування дружніх взаємин у колективі. М.Монтессорі до основ педагогічної професії вводить таку норму: “ставлення з повагою до індивідуальних потреб дитини”. Критерій професійності педагога за Монтессорі - вміння оволодіти “мистецтвом духовного служіння”[50].

Німецький філософ, педагог - *Рудольф Штейнер*, засновник вальдорфської педагогіки, в основі якої - духовна єдність педагогів і учнів; педагогіка взаємин, а не вимог; культ творчості; свобода як засіб виховання; образний, емоційний виклад матеріалу; відсутність оцінок; свобода вибору учнем виду діяльності ін.

Особливості змісту і методики навчально-виховного процесу в умовах вальдорфської школи продемонстрували на початку ХХ ст. соціальне та психолого-педагогічне значення етики вчителя, співпраці з учнями, їх батьками. Підготовка вчителів для вальдорфської школи здійснювалась і здійснюється сьогодні за окремою програмою на спеціальних педагогічних факультетах.

Любов до дітей, демократизм і гуманізм стосунків вчителя з дітьми покладені *Селестеном Френе* у його оригінальну педагогічну систему вільного виховання. У праці “Педагогічні інваріанти” Френе формулює головний етико-педагогічний принцип своєї діяльності: “Базисом виховання є достоїнність особистості. Взаємоповага вчителя і учня – головна умова оновлення школи”. Приділяючи особливу увагу проблемі співробітництва педагога з дитиною, С.Френе виділив важливі вимоги до вчителя: повага до учня, відповідальність, критичне мислення, достоїнство та ін. [62].

Значний внесок у розбудову національної школи, утвердження в ній етико-педагогічних ідей зробила *Софія Федорівна Русова*. Вона сприймала моральне виховання у контексті цінностей світової культури, історичного минулого народу, інтеркультурного розвитку нації. Піднімаючи роль етики педагога у навчанні й вихованні учнів, С.Ф.Русова акцентувала, що сучасна школа повинна бути “збудована на пошані до особи і розумінні громадських обов’язків кожною дитиною” [46]. Педагогічна система, яка розроблена нею, побудована на національних засадах, поваги до особистості, визнання її природної унікальності, диференціації й індивідуалізації освіти.

Світове значення мають педагогічні системи видатних українських педагогів *А.С.Макаренка* і *В.О.Сухомлинського*.

Етика *Антоні Семеновича Макаренка* – це піднесення моральної позиції особистості до етики суспільної відповідальності. Життєвість і практична цінність гуманістичної позиції А.С.Макаренка полягає в орієнтації на вищі людські цінності, які втілено в моральних взаєминах вчителя з учнями. Сутність педагогічної етики А.Макаренка розкрито у роботах: “Методи

виховання”, “Педагогічна поема” та ін. На його думку, етична дія педагога передбачає:

- доцільність педагогічного впливу, в основі якого — індивідуальний підхід до вихованця;
- пріоритет людини, віра в її можливості ;
- ставлення педагога до вихованців і колег як до суб’єктів взаємодії: необхідність допомоги особистості самій упоратися зі складною ситуацією в житті;
- створення педагогічних ситуацій, що спонукають до самозмін, самовдосконалення особистості;
- оптимістичне бачення педагогічного процесу, віра в можливості й силу виховання тощо [62].

А.С.Макаренка надавав великого значення формуванню системи ставлення особистості до різних об’єктів життя, звернув увагу на проблему педагогічного колективу як вирішального фактора формування педагогічної етики вчителя. Атмосфера колективу, його цінності, система взаємин, ставлення до молодих учителів є визначальними для формування практичної педагогічної етики [34].

В основі гуманістичної педагогічної діяльності *Василя Олександровича Сухомлинського* - положення про цінність людини, її індивідуальну свободу і гідність, що є точкою опори всіх соціальних і особистісних зусиль. Гуманізм та етику вчителя він вбачав в умінні розвивати у дитини все найкраще залученням її до добрих справ. Обов’язок вчителя - робити процес навчання радісним, емоційно приємним; створювати і формувати в дитячому колективі взаємини співпереживання, розуміння і співчуття. Вчитель повинен розділяти дитячі проблеми: радіти і сумувати разом, допомагати подолати труднощі, вірити в те, що дитина може досягти найкращих результатів [57].

В.Сухомлинський займався розв’язанням проблем морального виховання дітей, розвитку їх емоційно-почуттєвого світу за допомогою педагогічної етики. Він запровадив категорії етики - обов’язок, честь, достоїнство, добро, свобода та інші - у структуру педагогічної науки, надав їм педагогічного змісту та

гуманістичного значення. Проблема педагогічної етики присвячено працю “Як виховати справжню людину”. Значний інтерес становлять визначені В.Сухомлинським загальнолюдські норми моральності, моральні заборони 10 “не можна” та етичні табу, які сформульовано у книзі “Сто порад вчителю”[57].

А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський зробили великий внесок у розвиток етико-педагогічних ідей світової педагогіки, розробивши теоретико-методологічні основи організації навчально-виховного процесу на засадах гуманістичної етики. Їх внесок у педагогічну науку і практику спонукав у 70-80-ті роки ХХ ст. дослідників до вивчення проблем педагогічної етики, сприяв формуванню напряму новаторської педагогіки — “педагогіки співробітництва”.

Ідея співпраці наприкінці 80 років визначилась як провідна, концептуальна основа діяльності авторських шкіл, методик викладання окремих дисциплін. Її втілювали в життя *Ш.О.Амонашвілі, Є.М.Ільїн, С.М.Лисенкова, В.Ф.Шаталов* та інші. Базовими принципами педагогіки співробітництва є:

- особистісний підхід у навчанні і вихованні;
- гуманістична спрямованість, повага до унікальності дитини;
- створення культурного середовища, творча співдружність вихователів і вихованців ;
- ідея вільного вибору ;
- ідея творчого самоуправління і самоаналізу та інші [62].

Співпраця вчителя і дітей передбачає паритетність стосунків учасників педагогічного процесу, створення умов успіху пізнання. Успіх у навчанні є рушійною силою пізнавальної діяльності дитини. Тому всі методичні прийоми вчителів-новаторів забезпечують таку організаційну структуру навчання, яка гарантує позитивні результати .

В сучасних умовах активно розвиваються концептуальні положення особистісно орієнтованого навчання і виховання (І.Д.Бех). В їх основу покладені ідеї самоцінності, духовної суверенності особистості, формування людини-творця. Особистісно орієнтоване навчання і виховання школярів ґрунтується на таких етичних засадах: 1) свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;

2) дитяча самодіяльність, її активний характер; 3) вільна творча продуктивна праця як базис виховання; 4) розвиток творчої індивідуальності (при цьому індивідуальність не суперечить колективізму і культурі, а, навпаки, справжній колективізм і культура пов'язані з розвитком індивідуальності); 5) виховна полісистемність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців потребує відповідних виховних систем) [8; 31].

Отже, проблемний аналіз розвитку етико-педагогічних ідей в історії педагогічної думки дозволив прослідкувати генезис цих ідей за змістовими напрямками. Впродовж тривалого історичного періоду педагогічна етика розвивалася в межах різних філософських систем і напрямів. Філософами, педагогами минулого було закладено теоретичні основи і актуалізовано проблему формування вчительської етики.

Педагогічна етика пройшла в своєму розвитку шлях від абстрактного ідеалу вчителя до комплексного інтегративного утворення, базової ідеї функціонування багатьох педагогічних систем, основу яких складають ідеї гуманного ставлення вчителя до учнів, їх психологічної підтримки, ініціативи, творчості, відповідальності, особистого прикладу поведінки, доброти, співчуття, свободи самовизначення та ін. На основі загальних принципів моралі протягом історичного часу формувались кодекси професійної поведінки вчителя, котрі поряд із загальноморальними правилами увібрали досвід і особливості педагогічної професії.

В процесі історичного розвитку педагогічної етики визначені її структурні складові: моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини.

Отже, професійно - педагогічна етика сформувалась як наукова галузь, що розглядає моральні проблеми виховання та освіти, спілкування вихователя з вихованцями, визначає моральні цілі виховання, а також моральну допустимість тих чи інших шляхів досягнення педагогічної мети [6, 325].

1.2. Сутнісні характеристики педагогічної етики

Теоретичне обґрунтування проблеми основ етичної компетентності вчителів потребує визначення базових понять.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що в сучасній педагогіці вченими визначається *чотири групи понять, які мають етичний зміст* [1,44-60]. А саме:

1. Усталені і наповнені новим змістом: “особистість”, “навчання”, “виховання”, “освіта”, “взаємодія”, “гуманізм”, “воля”, “самооцінка”, “індивідуалізація” та ін.

2. Поняття, що були втрачені педагогічною теорією і практикою і знову повернулися: “віра”, “духовність”, ”провина”, “душа”, “гріх”, “сумнів”, ”тривога” та ін.

3. Терміни, що достатньо повно розроблені іншими галузями знань (філософією, етикою, психологією, соціологією) та інтегруються педагогікою як наукою: “добро”, ”зло”, “справедливість”, “совість”, “соціальна роль”, “витиснення”, “заміщення”, “новоутворення”, “адаптація”, ”самоактуалізація”, ”захисні механізми”, “соціальна ситуація розвитку”, ”фрустрація”, “рефлексія”, “конфлікт” та ін.

4. Нові поняття, що опановує сучасна педагогіка: “свобода”, „гідність”, ”толерантність”, “захист прав особистості”, ”самоцінність дитинства”, “особистісно орієнтований підхід”, “психолого-педагогічний супровід”, “продуктивність і деструктивність”, “емпатійність” тощо [30].

Дані поняття складають змістову основу етичної компетентності вчителя.

У структуру поняття «етична компетентність вчителя» закладено результат інтеграції знань різних наук, що розкриває його основу. Дану структуру складають близькі за значенням дві групи ієрархій понять: *базові і похідні*.

До групи *базових понять* належать: *мораль, етика, професійна компетентність, культура*. До групи *похідних*, що формуються на основі базових, — *педагогічна компетентність, педагогічна культура, педагогічна етика і такт, толерантність, етична компетентність* [62].

Кожне з понять першої і другої групи має свій зміст і структуру.

Базовими поняттями педагогічної етики є *мораль і етика*. Вони етимологічно і змістовно подібні, але для визначення їх специфіки у багатьох філософських та педагогічних дослідженнях їх розмежовують і характеризують окремо [63].

У філософії, мораль - провідна форма суспільної свідомості, феномен людського буття і невід'ємна його частина, показник соціальності людини. Це - система цінностей, які мають універсальний і загальнолюдський характер, спосіб нормативної регуляції суспільних відносин.

Мораль є багатоаспектною сферою життєдіяльності людини, в якій взаємопов'язані різні соціально-історичні, загальнокультурні, психологічні та інші сторони. Вона завжди визначає необхідний порядок речей, ідеальний стан, до якого прагнуть. Зміст моралі передбачає наявність ідеалу, взірця, образ якого змінюється в історичному часі і соціальному просторі.

Етика, на думку Л.Л.Хоружої, “наука про мораль і використання моральних оцінок у поведінці людини” [63], визначає розвиток моральних відносин і моральної свідомості. За своєю природою вона покликана практично розв'язувати моральні проблеми. Її завдання — не лише теоретичний опис моралі, а й обґрунтування моральних ідеалів, зразків моделей людських взаємин і способів їх реалізації. Формалізоване значення цих ідеалів у вигляді системи норм, традицій, професійних етичних кодексів є умовою та інструментом морального виховання, нормативною моральною регуляцією взаємин людей у суспільстві, оцінки їх вчинків.

Термін “етика” походить від давньогрецького слова “ethos”, яке ще у Гомера означало місце перебування, спільне житло. Згодом почало переважати інше значення цього слова: звичай, вдача, характер. Античні філософи вживали його для позначення характеру явища. Тобто, йдеться про етос першоелементів дійсності (Емпедокл), людини (Піфагор, Демокрит, Геракліт, Критій) [62] та ін.

Отже, наука етика існує вже понад двадцять три століття. Етична проблематика виявляє себе скрізь, де наявне цілісне духовне, зокрема філософське, осмислення людини: як у доаристотелівських грецьких філософів,

так і в інших осередках давньої культури — Китаї, Індії тощо. Водночас закріплення за цією галуззю людського пізнання особливої назви “етика” цілком очевидно сприяло її самоусвідомленню та відокремленню [35, 13].

Реформа шкільної і вищої освіти, сучасна професійна підготовка спеціаліста, орієнтація на результативність його діяльності зумовили запровадження у науковий обіг поняття “*професійна компетентність*”. Загальновизнаний зміст поняття “компетентний” (від лат. *compeleo* – досягати, відповідати, підходити) зводиться до оволодіння знаннями, досвідом і повноваженнями, що надаються працівнику згідно із законом, статутом [11, 557].

У словнику С.І.Ожегова, поняття “компетентний” трактується як “поінформований, авторитетний у будь-якій сфері”.

Більшість дослідників проблеми компетентності пов’язують це поняття з конкретною професією у матеріальній або духовній сферах. Загальновизнаними є такі характеристики професійної компетентності [63]:

- розуміння суті завдань, що виконуються;
- знання досвіду в цій сфері й активне його використання;
- вміння обирати засоби, адекватні конкретним обставинам;
- почуття відповідальності за досягнуті результати;
- здатність визнавати власні помилки і коригувати їх.

Більшість дослідників проблеми компетентності розглядають її як оцінну категорію, що характеризує людину як суб’єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати завдання, які належать до її компетенції.

Найбільш узагальнено поняття “компетентність”, “професійна компетентність” розглядаються у працях В.А.Адольфа, О.М.Третяк, А.К.Маркової [63] та інших дослідників. Вони вказують, що поняття “компетентність” має історично мінливий, динамічний характер.

У дослідженні А.К.Маркової вказується, що компетентність – це поєднання психічних якостей, психічних станів, що дає змогу діяти самостійно й відповідально, оволодіння людиною навичками і вміннями виконувати трудові функції. А.К.Маркова вважає, що поняття “компетентність” конкретної

особи вужче, ніж її професіоналізм. Людина може бути професійною у своїй галузі, але не бути компетентною у вирішенні професійних питань [37, 31—34].

У зміст терміну “професійна компетентність” входить поняття “*професійна культура*” та потребує його характеристики. Мірою розвитку людини, а тим більше професіонала, є культура. Вона характеризується не стільки засвоєними особистістю суспільними цінностями, скільки способами, якими вона долучається до цих цінностей. Не випадково у перекладі з латинської поняття “культура” означає оброблення, удосконалення. Культура – це те, завдяки чому люди стають соціально адаптованими, активними, професійно придатними [62].

Професійна культура є сутнісною характеристикою особистості у сфері її професійної діяльності, що визначається у її матеріальній і духовній формах. Такий підхід уможливорює розгляд професійної культури як сукупності професійних якостей людини, що відображають загальнолюдську культуру і цінності відповідної професії [62].

Цінності – це відносно усталені орієнтири, з якими фахівець співвідносить своє життя і діяльність. На думку І.Ф.Ісаєва, вплетення загальнолюдських цінностей – добра, краси, справедливості й обов’язку, взаєморозуміння і честі — в палітру цінностей педагогічних та оволодіння ними створює ту основу, на якій розробляється зміст педагогічної освіти [26, 74].

Складовою професійної культури є її духовна форма, що трансформується через знання, теорії, концепції, накопичений людством досвід і відпрацьовані професійно-етичні норми професійної поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з *педагогічної компетентності*, свідчить про її зв’язок з близькими категоріями “професійність”, “майстерність”.

У роботах А.П.Акімова, професійна компетентність вчителя, з одного боку, – це сума знань, вмінь, навичок, засвоєних суб’єктом у процесі навчання, а з іншого — рівень успішної взаємодії з навколишнім середовищем [62].

Українські науковці, зокрема О.М.Олексюк, визначають професійну компетентність вчителя як оволодіння знаннями, вміннями та нормативами, що

необхідні йому для виконання професійних обов'язків; психологічними якостями; реальну професійну діяльність відповідно до еталонів і норм [63].

І.Г.Єрмаков підкреслює, що “компетентність не зводиться ні до знань, ні до умінь. Це сфера відношень, які існують між знаннями і дією в людській практиці” [21].

У працях відомих учених І.Я.Лернера, М.М.Скаткіна [33; 31] підкреслюється, що професійність педагога засвідчує результати навчання і виховання учнів. Виходячи з цих позицій, професійна компетентність вчителя розглядається як система знань, умінь, особистісних якостей, адекватна структурі та змісту його діяльності [43, 13].

Професійна компетентність учителя пов'язана з розв'язанням широкого кола соціальних, культурологічних, психологічних, фізіологічних та інших проблем. Тому в широкому аспекті – це сукупність теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, особистісних якостей учителя, діалектичний перебіг яких забезпечує ефективність та результативність педагогічної дії.

Основною частиною змістового наповнення поняття “професійна компетентність” є *педагогічна культура*. Цей термін постійно перебуває у колі наукових інтересів педагогів, психологів (В.Гриньової, І.Ісаєва та ін.). У їх висновках: педагогічна культура характеризує учителя з професійно-особистісного боку і є сукупністю інтегративних характеристик — гуманістичної спрямованості особистості, соціальної відповідальності, творчого педагогічного мислення тощо. У праці Ю.Рябова педагогічна культура характеризується як сукупність професійно-педагогічного, суспільно-політичного і морально-духовного компонентів. Систематизуючим елементом культури вчителя, автор вважає морально-духовний, що є його культурним потенціалом [62].

Отже, професійна мораль, етика є базовою складовою педагогічної компетентності та професійної культури вчителя.

Професійна етика конкретизує загальнолюдські принципи моралі відповідно до професійної діяльності. Вона регулює моральні взаємини людей у суспільній сфері

життя, що пов'язано з об'єктивною необхідністю процесу продукування матеріальних і духовних цінностей. Професійна етика — це сукупність моральних норм, які визначають ставлення працівника до свого професійного обов'язку, а через нього — до людей, з якими він контактує за характером своєї діяльності.

Змістом професійної етики, на думку А.А.Гусейнова та І.С.Кона, є по-перше, кодекси поведінки, які декларують певний тип моральних взаємин між людьми, що визнається оптимальним з точки зору виконання цієї професійної діяльності. По-друге, це соціально-філософське тлумачення культурно-гуманістичного призначення професії [54, 278].

У філософії педагогічна етика вивчає особливості педагогічної моралі, обґрунтовує її принципи і з'ясовує, специфіку реалізації принципів загальної моралі у сфері педагогічної праці, розкриває її функції, категорії, а також вивчає зміст моральної діяльності педагога загалом, охоплюючи моральні взаємини в педагогічному середовищі [62].

Відомий учений Л.М.Архангельський, розглядаючи проблему формування педагогічної етики, констатував, що професійна етика вчителя визначається як теорія, що поєднує мораль з педагогікою, і подальший розвиток професійної етики передбачає зближення етики з педагогікою [63].

Професійна етика педагога має такі особливості:

- 1) об'єкт праці - людина;
- 2) педагог несе відповідальність за майбутнє людини;
- 3) праця педагога надзвичайно складна у психологічному та організаційному аспектах;
- 4) педагог має бути моральним прикладом для своїх вихованців.

Дослідники проблем педагогічної етики — І.О.Синиця, В.І.Писаренко, В.Я.Писаренко, В.М.Чернокозова, І.І.Чернокозов, Л.Л.Шевченко, Л.М.Хоружа та інші — виокремлюють такі особливості етики вчителя: любов до дітей, повага й вимогливість до них, вміння знайти ефективний виховний вплив на особистість і колектив, справедливість, комунікативність, високий рівень зовнішньої та внутрішньої культури тощо.

І.І.Чернокозов підкреслює, що педагогічна мораль - це система змістових моральних суджень, які увібрали в себе вимоги до поведінки вчителя [66, 58].

Сучасне бачення педагогічної етики висвітлено Л.Л.Шевченко: *педагогічна етика - це складова частина етики, яка відображає специфіку функціонування моралі в умовах цілісного педагогічного процесу, наука про різні аспекти моральної діяльності вчителя. Предметом педагогічної етики є закономірності виявлення моралі у свідомості, поведінці, взаєминах та діяльності педагога* [68, 11].

У працях Л.Л.Хоружої педагогічна етика розглядається у взаємозв'язку із духовною культурою педагога як засіб її розвитку та самореалізації, що виявляється у різних ситуаціях морального вибору і моральної діяльності в процесі розв'язання педагогічних завдань [30; 31].

Український учений-педагог І.А.Зязюн характеризує педагогічну етику як відображення загальнолюдських стосунків, сутність морально-психологічної сторони діяльності вчителя, професійну особливість його поведінки у взаєминах з усіма учасниками педагогічного процесу [24].

За визначенням Л.Хоружої, *педагогічна етика охоплює соціально значимі елементи суспільної моралі, виступає інтегративною характеристикою професійної діяльності вчителя, визначає морально-етичні вимоги до нього та відображає ступінь їх трансформації у свідомості й поведінці педагога* [60].

Головне завдання педагогічної етики - дослідження методологічної суті, проблем, категорій, специфіки педагогічної моралі, вивчення моральних аспектів педагогічної праці як особливої професійної діяльності, виявлення вимог щодо оцінки рівня професійної етики вчителя, дослідження характеру моральних взаємин учителя, розроблення методик виховання і самовиховання педагога.

Як регулятор моральної поведінки вчителя педагогічні етичні вимоги мають імперативний характер, що часто декларується відповідними кодексами моралі вчителя. Педагогічна етика не обмежується певною системою санкцій у педагогічній діяльності, а пояснює соціально-психологічну доцільність

дотримання певних норм і правил. Вона розкриває значення і зміст цінностей, які рекомендує, взірців, принципів поведінки і спілкування.

Педагогічна етика безпосередньо спрямована на формування особистості, що відрізняє її від інших професійних дисциплін. У своєму змісті, функціях і методах вона є органічною частиною кожної педагогічної дії. Усі стосунки, що складаються в умовах педагогічної діяльності, є похідними від рівня сформованості у вчителя його професійної етики.

Аналізуючи розробки щодо структури педагогічної етики, більшість дослідників визначають такі її складові: зміст, категорії, принципи, функції. Отже, аналіз професійної етики, дає підстави представити схематично сутнісне наповнення педагогічної етики (рис. 1.1) та коротко охарактеризувати основні її структурні елементи.

Рис. 1.1. Структура педагогічної етики

Етичні цінності педагогічної професії знаходять своє відображення в категоріях педагогічної етики. Вони утворюють систему моральних уявлень про добро, справедливість, честь, за допомогою яких оцінюється характер

життєвих явищ, вчинків людей, значимість діяльності і роль міжособистісних стосунків. Від цієї системи залежать особливості навчання і виховання, результати праці педагога.

До категорій педагогічної етики належать:

Педагогічна справедливість — категорія моральної свідомості, що визначає необхідний порядок людських взаємин у педагогічній діяльності. Поняття „справедливість” відображає співвідношення між гідністю всіх учасників навчально-виховного процесу, їх правами та обов’язками.

Професійна честь – поняття, яке визначає оцінку значимості професії в житті особистості. Усвідомлення цієї значимості є основою професійної достойності особистості, самооцінкою її діяльності. Категорія педагогічної честі передбачає нормативні моральні вимоги до поведінки вчителя .

Професійний педагогічний обов’язок — характеристика перетворення моральних вимог педагогічної професії на особистісну мету. Категорія обов’язку пов’язана з іншими поняттями, що висвітлюють моральну сторону педагогічної діяльності: самосвідомість, справедливість, совість, мотив та ін.

Професійна совість — самооцінка особистістю своїх думок, почуттів, вчинків крізь призму вищих цінностей. Совість як категорія етики є найдосконалішою формою самоконтролю особистості, що свідчить про суб’єктивне усвідомлення вчителем свого педагогічного обов’язку.

Педагогічний авторитет залежить від усього комплексу професійних і особистісних якостей вчителя, його моральної гідності. Як стверджують дослідники проблем педагогічної етики, “доброзичливість та відвертість – невід’ємні риси авторитетного педагога” [62].

У педагогічних посібниках визначено таку єдину категорію й одночасно моральну норму, як *любов до дітей*. Вона наявна в системі педагогічної моралі кожної історичної доби. У педагогічному аспекті „любов до дітей” подається через рекомендації вчителю, які мають суб’єктивний і неконкретний характер.

Зміст, як структурна складова педагогічної етики, охоплює *моральну свідомість, моральні взаємини та моральну діяльність*. Провідною серед них є моральна свідомість, що об'єднує погляди, переконання і почуття педагога.

Моральна свідомість — інтегральне поняття, узагальнена система поглядів на світ у цілому і на місце окремих явищ у світі та на своє власне місце в ньому, що включає розуміння й емоційну оцінку особистістю змісту своєї діяльності, сукупність наукових, філософських, правових, моральних, естетичних переконань [62]. У моральній свідомості акумулюються найважливіші моральні цінності, без яких педагогічна діяльність втрачає свій сенс. Саме духовність є системою вищих потреб, інтересів, ціннісних орієнтирів учителя, в яких визначено його ставлення до світу і до самого себе.

Моральні взаємини вчителя реалізуються через широке коло його взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу: учнями, батьками, колегами, адміністрацією та іншими. Кожна група взаємин має свою специфіку і потребує від учителя дотримання відповідних етичних норм.

Моральна діяльність педагога відображає процес формування його педагогічної етики, що можливо за умови освіти і самоосвіти, самовиховання і набуття життєвого та професійного досвіду.

Моральні принципи – форма моральної свідомості, в якій моральні вимоги визначаються більш узагальнено. Вони виступають орієнтиром поведінки, регламентують моральні вимоги, стимулюють моральну діяльність.

Основним є *принцип гуманізму*. В основі лежить переконання про безмежні можливості людини та її здатність до самовдосконалення, про свободу і захист достоїнства особистості, право на щастя тощо. Принцип передбачає любов і повагу до людини, створення умов для її гармонійного розвитку [62].

Гуманізм педагогічної праці детермінований сутністю, характером, змістом і результатами вчительської діяльності. Педагог любить своїх вихованців, переживає за них, піклується про їх фізичне й духовне здоров'я, завжди сподівається на краще тощо. Гуманізм є змістовою основою інших принципів педагогічної етики: педагогічного оптимізму, поваги і вимогливості до

особистості, довіри, співробітництва тощо. Ці принципи поширюються в педагогічній діяльності на всю систему міжособистісних стосунків вчителя.

Феномен педагогічної етики виявляється через опосередковану роль її функцій стосовно особистості і всього навчально-виховного процесу. Дієвість функцій забезпечується пріоритетністю гуманістичного потенціалу в її змісті та способах реалізації. Педагогічна етика як особлива система взаємодії з учнями реалізується через опосередковану роль загальних (рис. 1.1) та специфічних функцій, таких як: педагогічне коригування, відтворення моральних знань, нейтралізація аморальних проявів, приклад для наслідування та ін.

Отже, у контексті використання терміна “педагогічна етика” нерідко вживають поняття “педагогічний такт”, що є формою реалізації педагогічної моралі в діяльності вчителя. Зміст цього поняття охоплює дотримання педагогом почуття міри у спілкуванні з дітьми або в інших сферах діяльності, вміння обрати правильний підхід до учнів у системі взаємодії з ними.

У працях українського вченого І.О.Синиці *педагогічний такт* розглядається як “спеціальне професійне вміння вчителя, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує до учнів найефективніший у даних обставинах засіб виховного впливу”. “Педагогічний такт визначається як чуття (чуття доречності, доцільності)” [51, 27].

Педагогічний такт як спосіб і форма етичної компетентності регулюється толерантністю (від лат. *tolerantia* – терпіння). *Толерантність* характеризується відсутністю або стриманістю реагування на будь-які несприятливі фактори впливу, емоційною стабільністю; зовні виявляється у стриманості, самовладанні, здатності тривалий час знаходитися під негативними впливами не знижуючи свої адаптивні можливості [50]. Найбільш типовими формами толерантності є спокій, розважливість, подолання імпульсивних реакцій, самоконтроль, варіативність поглядів на складну ситуацію.

І.А.Зязюн розглядає педагогічний такт як частину педагогічної майстерності, компонент духовної культури вчителя. Саме педагогічний такт впливає на формування стилю взаємодії педагога з дітьми [24].

За дослідженням Л.Л.Хоружої [62] цілісність утворення визначається не лише поєднанням в собі елементів загальної і педагогічної культури, а й духовного збагачення особистості, розвиненості педагогічного такту й толерантності як способів і форм етичної компетентності. Вивчення похідних понять дослідження є підґрунтям аналізу змісту й структури поняття “етична компетентність”. Взаємозв’язок з базовими і похідними поняттями можна представити схематично (рис.1.2).

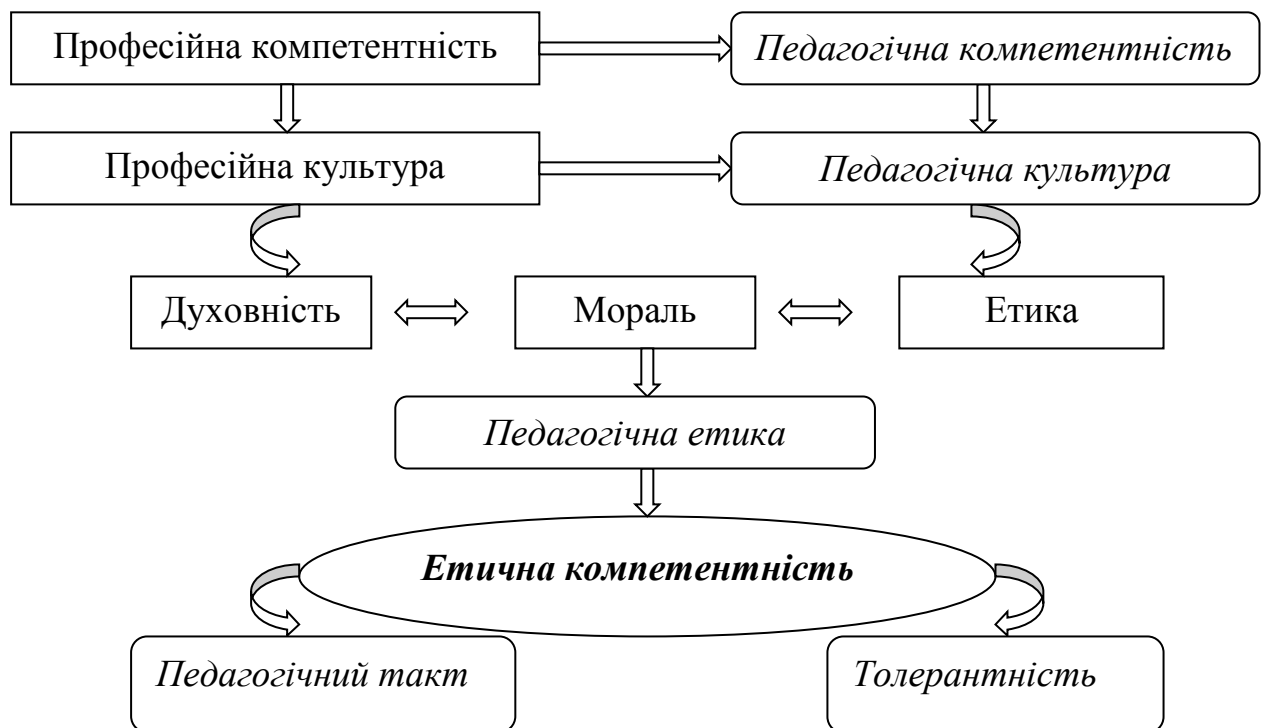

Рис 1.2. Взаємозв’язок етичної компетентності з базовими і похідними поняттями (- базові поняття; - (курсив) - похідні поняття.

Отже, зазначені поняття утворюють понятійне коло етичної компетентності. Характеристика сутності базових і похідних понять, сприяє глибшому осмисленню поняття “етична компетентність вчителя”, визначенню загального й особливого у його змісті та структури, дозволяє інтегрувати знання з різних наукових областей (філософії, культурології, педагогіки, психології) з метою вивчення етичної компетентності, тим самим забезпечуючи системний і цілісний його характер.

1.3. Зміст і структура етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи

Етична складова майбутнього вчителя початкових класів є характеристикою його професійної компетентності. Її суть в абсолютній і ціннісній орієнтації розвитку людської свідомості, Істина, Добро, Краса. Духовна культура людства, заснована на незмінних моральних цінностях, і становить основу етики вчителя. Зміст етичної компетентності відображає зв'язок духовних традицій в умовах сучасних суспільних перетворень.

Основу структури і змісту поняття “етична компетентність вчителя” становлять теоретичні напрацювання вчених про етику як філософську категорію, феномен культури як важливий компонент світогляду особистості, роль моралі в педагогічному процесі, а також науково-педагогічні дефініції щодо змісту та структури професійної компетентності вчителя.

Аналіз досліджень з проблеми педагогічної етики свідчить, що в багатьох наукових працях етика розглядається як основа розв'язання загальнопедагогічних і методичних проблем. Зокрема, питання етичної освіти спеціалістів вивчаються в контексті особливостей діяльності школи і вищого навчального закладу з виховання моральної та психологічної готовності учнів до вибору педагогічної професії (Е.Гришин, І.Зязюн, Л.Хоружа); з вимогами до якості вчительського професійного мислення (О.Абдуліна, Л.Хоружа); як становлення професійної майстерності (І.Зязюн, В.Кознева та інші [62]).

Вихідними категоріями поняття “етична компетентність вчителя” є “педагогічна етика” і “компетентність вчителя”. Педагогічна етика розглядається як цілісне утворення, основа професійної поведінки вчителя, яка допомагає йому “відшукати правильну лінію в кожній унікальній ситуації діяльності” [63]. Педагогічна етика виступає посередником між загальними нормативними моральними вимогами до вчителя і тактикою його педагогічної позиції, взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу.

«Компетентність вчителя початкових класів» широко вивчається сучасною педагогічною наукою. Етична компетентність є головною складовою професійної компетентності і пов'язана з усіма структурними її елементами.

За визначенням Л.Хоружої, *етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів — це певний ступінь оволодіння педагогічною професією, способами й прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованих гуманістичних моральних принципів, норм педагогічної етики* [62].

В.Сластьонін “готовність до педагогічної діяльності”, характеризує, як позитивне ставлення майбутнього вчителя до праці, певний рівень оволодіння ним педагогічними знаннями, вміннями, навичками, самостійністю вирішення професійних завдань [62].

І.Зимняя та В.Сластьонін розглядають готовність у контексті підготовленості, як усталену характеристику особистості. Вони тлумачать готовність як синтез особистісних якостей, що визначають придатність людини до професійної діяльності. Отже, в основі сутності поняття “етична компетентність вчителя” близькі за змістом поняття. Сутність і структуру етичної компетентності вчителя початкових класів можна подати у вигляді схеми (рис. 1.3)[62]:

Рис. 1.3. Етична компетентність вчителя початкових класів

Більшість вчених включають до етичного компонента професійної діяльності педагога знання етики, певний набір моральних якостей, необхідних вчителю, а також готовність до етично адекватної поведінки в ситуаціях морального вибору. Також визначається велика кількість моральних якостей вчителя, обов'язкових для його професійної діяльності. Наприклад,

Л.Шевченко у словнику “Етичні альтернативи” наводить 153 позитивні етичні якості, на які повинен спиратися вчитель. У С.Шульпіна “ядро” етичної компетентності складають 35 якостей педагога, більшість з яких є інтегрованою професійно-особистісною характеристикою вчителя [65].

За Дж. Равеном, компетентність – це *специфічна здібність*, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній сфері, яка охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [62].

У працях В.Сластьоніна структура професійної компетентності педагога розкривається через педагогічні вміння, а саме поняття “компетентність” визначає єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності [62].

Основні сфери діяльності вчителя в структурі професійної компетентності А.Маркова включає такі складові: а) професійні (об’єктивно необхідні) психологічні і педагогічні знання; б) професійні (об’єктивно необхідні) педагогічні вміння; в) професійні психологічні позиції, установки вчителя, яких вимагає педагогічна професія; г) особистісні якості [62]. Але пріоритетними є ті складові професійної компетентності, які свідчать про результати педагогічної праці.

А.Маркова стверджує, що домінуючим блоком професійної компетентності вчителя є такі системні характеристики:

- мотивація (спрямованість особистості та її види);
- якості (педагогічні здібності, характер, риси, психологічні стани, процеси);
- інтегральні характеристики особистості (педагогічна самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність) [65].

Отже, етична компетентність є проекцією особистісного ставлення до об’єктів життя. Саме система відносин виявляє особистісно-моральну і професійну сформованість готовності майбутнього вчителя до здійснення педагогічної діяльності.

Зміст етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів має свої особливості, що пов'язано із специфікою фахової діяльності. Актуальними є саме ті якісні професійно-особистісні характеристики педагога, наявність яких обумовлена психологічними особливостями молодших школярів.

На нашу думку, етична компетентність вчителя, який працює з молодшими школярами, має свої специфічні особливості й ширше коло реалізації. Діяльність вчителя початкових класів відрізняється:

- значно вищим ступенем референтності і влади у стосунках з учнями;
- багатофункціональністю діяльності, що пов'язано із викладанням однією особою різних дисциплін, потребує постійного самозбагачення засобами професії, удосконалення форм і методів навчання, виховання школярів;
- розгалуженішою сферою емоційно-комунікативної діяльності з учнями, яка передбачає гнучкість, креативний характер педагогічної дії, емоційну стабільність;
- володінням різноманітними способами вирішення конфліктних ситуацій, спираючись на норми педагогічної етики, що пов'язано з віковими особливостями молодших школярів;
- безпосереднім, постійним контактом із батьками дітей, що ще більше актуалізує потребу в педагогічній етиці [62].

Отже, існує певний зв'язок між структурно-змістовими складовими понять „компетентність” та „педагогічна етика”, кваліфікаційними вимогами до вчителя початкових класів, специфікою його діяльності, тобто етичної компетентності майбутнього педагога початкових класів.

Як стверджує Л.Хоружа, педагогічна етика сформувалась як наукова галузь, яка розглядає моральні проблеми виховання й освіти та визначає етичні вимоги до спілкування вихователя з вихованцями, унормованість тих чи інших шляхів досягнення педагогічної мети. Професійна етика вчителя початкових класів є невід'ємною часткою загальнолюдської моралі, існує в її межах і формується на її основі. Аналіз інваріантних характеристик змісту педагогічної

етики засвідчив, що сучасне розуміння поняття склалося в результаті генезису окремих етико-педагогічних ідей, де етика розглядалась як:

- складова педагогічного ідеалу, відображення суспільних цінностей, потреб;
- умова гуманізації педагогічного процесу;
- комплекс вимог до педагогічної професії;
- регулятор взаємин між учителем і учнем;
- результат самовдосконалення педагога;
- базова складова функціонування педагогічних систем [62].

Аналіз розвитку етики підтвердив, що вченими, педагогами розроблена універсальна формула, яка визначає основні етапи й закономірності морального розвитку особистості. Її сутність полягає у діалектичній тріаді понять: виховання, самовиховання, самовдосконалення, що має важливе значення для формування етичності майбутніх учителів [61].

У дослідженні Л.Хоружої зазначено, що етичний вчитель має бути компетентним. Етична компетентність майбутніх учителів початкових класів розглядається як базова інваріантна складова їхньої професійно–педагогічної підготовки, необхідний елемент оволодіння професією, способами та прийомами вирішення фахових завдань на основі сформованих гуманістичних моральних принципів, норм педагогічної етики.

Етична компетентність як інваріантна характеристика, з одного боку, відображає відпрацьовану досвідом систему професійних норм і правил поведінки педагога, з іншого, – є психолого-педагогічним інструментом його впливу через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини. Маючи вагоме значення у структурі професійної компетентності, етична складова розширює професійні можливості педагога та виявляє себе як здатність особливим способом будувати педагогічний процес і взаємодіяти з усіма учасниками навчально-виховної діяльності. Етична компетентність має дві форми вияву: статичну та динамічну. Статична – характеризує потенційний рівень сформованості моральних цінностей і принципів особистості та результат

конкретної дії, а динамічна форма виявляється в умінні на основі норм педагогічної етики діяти в різних психолого-педагогічних ситуаціях, обирати оптимальні шляхи взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу [62].

Спираючись на базове поняття “професійна компетентність”, встановлено, що етична компетентність за своєю структурою складається із взаємопов’язаних між собою складових: змістової (когнітивної), особистісної й операційно-процесуальної (таблиця 1.1) [62].

Таблиця 1.1.

Складові етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів

<i>Назва складової</i>	<i>Сутнісні характеристики</i>
↓	↓
Змістова (когнітивна)	- етичні гуманістичні цінності педагогічної професії; - норми педагогічної етики й особистісне ставлення до них;
Особистісна	- етична центрація педагогічної дії; - гуманістична ціннісно-мотиваційна домінанта; - позитивна „Я-концепція”; - емоційно-вольова зрілість
Операційно- процесуальна	- етична стратегія педагогічної взаємодії; - методи та прийоми діалогічного, суб’єкт-суб’єктного спілкування; - педагогічний такт у конфліктних ситуаціях

Змістова (когнітивна) складова структури етичної компетентності вчителя є домінантною, системоутворюючою, в якій гуманістичні педагогічні цінності, моральні норми вчительської професії відіграють головну роль, впливають на

формування мотивів професійної діяльності. У дисертації акцентується увага на загально визнаних нормах педагогічної етики – любов до дітей, особиста відповідальність за наслідки своїх вчинків, повага до особистості та прав дитини, сприйняття вихованця таким, яким він є, конфіденційність, доброзичливість, чесність, віра в краще тощо.

З урахуванням емотивної природи моралі (емоції, почуття, потреби, інтереси, воля) *особистісну складову* структури утворюють інтегративні характеристики: етична центрація педагогічної дії, позитивна „Я-концепція”, емоційно-вольова зрілість.

Операційно-процесуальна складова етичної компетентності вчителя розглядалася як технологічний блок подальшого розвитку моральної свідомості, особистісних якостей майбутнього фахівця на рівні педагогічних умінь і навичок. У межах цієї складової етична компетентність вивчалася з позицій синхронії та діахронії (цілеспрямованості й цілеутворення) [62].

Отже, структуру етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів як системного утворення складають комплексні, інтегровані професійно-особистісні характеристики, що наповнюють її змістову, особистісну і операційно-процесуальну складові. Етичну компетентність можна вважати метаіндивідуальною (Вяткін Б.) характеристикою вчителя, яка має інваріантну основу. Метаіндивідуальність означає складність, узагальненість, взаємозв'язок етичної компетентності з іншими метаіндивідуальними утвореннями (загальна культура, педагогічне спілкування) [61].

Отже “етична компетентність” - відповідність поведінки вчителя принципам і нормам педагогічної моралі. *Це складне індивідуально-психологічне утворення, яке інтегрує в собі професійні теоретичні знання, ціннісні орієнтації, особистісні якості та практичні вміння педагога у професійній етиці, що забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно професійно-педагогічних норм. Етична компетентність вчителя репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах*

життя і професійній діяльності, у психічних станах, діях, вчинках та якостях учителя [62].

Глибинність, багатоплановість поняття, наявність у його внутрішній структурі різних складових і механізмів психічної регуляції поведінки вчителя, взаємозв'язок з іншими професійно важливими характеристиками, відносна усталеність нормативних моральних вимог до професії педагога дають підстави визначати її як базовий інваріантний компонент професійності майбутнього вчителя, необхідність формування якого зумовлено часом, зміною освітньої парадигми, гуманізацією всіх складових навчально-виховного процесу.

Висновки до першого розділу

У першому розділі ми досліджували: Історію становлення педагогічної етики, сутнісні характеристики педагогічної етики та зміст і структуру етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Отже, етичні погляди філософів античного світу можна назвати витокami сучасної етико-педагогічної думки. Моральність в них розглядається як визначальне, змістоутворююче явище людського буття. Формуються головні етичні вимоги і правила до людей, які навчають і виховують дітей.

Аналіз історико-педагогічних проблеми педагогічної етики дозволяють систематизувати й узагальнити наукові погляди діячів освіти і культури, починаючи від донаукового періоду і закінчуючи сьогоденням, виявити декілька підходів до визначення сутності етики поведінки вчителя.

Базові та похідні утворюють понятійне коло етичної компетентності. Характеристика цих понять, сприяє глибшому осмисленню поняття “етична компетентність вчителя”, визначенню загального й особливого у його змісті та структурі, дозволяє інтегрувати знання з різних наукових областей (філософії, культурології, педагогіки, психології) з метою вивчення етичної компетентності, тим самим забезпечуючи системний і цілісний його характер.

Тому, структуру етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів як системного утворення складають комплексні, інтегровані професійно-особистісні характеристики, що наповнюють її змістову, особистісну і операційно-процесуальну складові. Етичну компетентність можна вважати метаіндивідуальною (Вяткін Б.) характеристикою вчителя, яка має інваріантну основу. Метаіндивідуальність означає складність, узагальненість, взаємозв'язок етичної компетентності з іншими метаіндивідуальними утвореннями (загальна культура, педагогічне спілкування) [61].

Отже “етична компетентність” - відповідність поведінки вчителя принципам і нормам педагогічної моралі.

РОЗДІЛ 2

ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Зміст етичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи

Етична підготовка майбутнього вчителя початкової школи здійснюється, в першу чергу, через зміст його професійно-педагогічної освіти.

Базова основа етики майбутнього вчителя – професійна індивідуальна свідомість, що формується шляхом розвитку відповідних гуманістичних ціннісних орієнтацій. Педагог із гуманістичною орієнтацією “презентує особистісні смисли, що пов'язуються з прагненням загальнолюдської спрямованості. Для вчителя кожна дитина є неповторною, має свій унікальний смисл життя” [55, 12].

В сучасних умовах етична підготовка майбутнього вчителя у межах його цілісної підготовки регламентується навчальними планами, навчальними програмами дисциплін, методами навчання, організацією освітнього процесу, кадровим потенціалом тощо. Відповідно зміст сучасної професійно-

педагогічної освіти орієнтований на формування у свідомості студента системи загальнолюдських цінностей, гуманного ставлення до людей.

За І.Я.Лернером і В.В.Краєвським, зміст освіти утворюють чотири елементи: досвід пізнавальної діяльності, зафіксований у формі її результатів – знань; досвід здійснення відомих способів діяльності – у вигляді вмінь діяти за зразком; досвід творчої діяльності – у формі прийняття нетипового рішення у проблемних ситуаціях; досвід реалізації емоційно-ціннісних відносин – у вигляді особистісних орієнтацій [63].

Якість змісту освіти оцінюється ступенем його відповідності соціальному замовленню - високому рівню підготовки вчителів, здатних забезпечити всебічний розвиток людини як особистості і найвищої цінності суспільства, здійснювати навчання і виховання дітей на засадах гуманізму, особистісно орієнтованого підходу. Для цього майбутньому вчителю необхідно оволодіти моральними нормами і правилами педагогічної етики, навичками етичної поведінки [63].

Етична підготовка вчителя початкової школи відбувається як у процесі вивчення гуманітарних і соціальних дисциплін, що мають поліфункціональний вплив на її розвиток (філософія; історія України; українська та зарубіжна культура; основи валеології; релігієзнавство; етика та естетика та ін.), так і монофункціональний (педагогіка; психологія; основи педагогічної майстерності; методики тощо), а також психолого-педагогічна практика.

Набуття етико-педагогічних знань у системі етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів полягає в тому, що вони формуються на декількох рівнях:

- *методологічному* — знання загальнофілософських закономірностей, особливостей суспільної детермінації сучасних освітніх цілей, вимог до сучасного вчителя, норм педагогічної етики та ін.);
- *теоретичному* — знання законів, принципів, правил педагогіки, психології; психологічних закономірностей розвитку особистості молодшого школяра; принципів гуманістичної педагогіки;

- *особистісному* — мотивація педагогічної діяльності на гуманістичних засадах, вияв моральних якостей, етичної центрації педагогічної дії;
- *методичному* — проектування та конструювання навчально-виховного процесу на засадах особистісно-орієнтованого підходу до молодшого школяра;
- *технологічному* — знання методів і прийомів навчання та виховання; суті демократичного стилю управління пізнавальною діяльністю школярів; обізнаність з методиками вирішень ситуацій морального вибору [63].

Ми виокремили педагогічні умови формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, а саме:

1. Посилення аксіологічного підходу у змісті професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Формування гуманістичних цінностей у майбутніх педагогів, як основа їх етичної компетентності, безпосередньо пов'язано з посиленням аксіологічного підходу до змісту професійно – педагогічної підготовки. Зокрема під час вивчення спецкурсів з педагогічних дисциплін соціально-гуманітарного, психолого-педагогічного, фахового спрямування і практики проблем професійно-етичного порядку (норми, принципи педагогічної діяльності, моральний ідеал тощо).

2. Впровадження діалогічного спілкування в системі „викладач – студент”.

Можливості діалогічного спілкування надзвичайно великі. Воно засноване на вірі у позитивний потенціал людини, необмежені творчі можливості її постійного розвитку і самовдосконалення. Активність людини та її потреби у самовдосконаленні формуються лише у взаєминах з іншими людьми, побудованих на принципах діалогу. Діалог передбачає рівність партнерів по спілкуванню, їх емоційну відкритість і довіру, сприйняття один одного як цінності. Це створює умови для взаємного особистісного розвитку і творчої “співучасті” у ньому, адже емоції здатні змінювати суб’єктивний досвід особистості, регулювати поведінку, формувати систему оцінок, які визначають її ставлення до об’єктів і ситуацій, що сприймаються.

Як специфічний елемент змісту освіти, діалог являє собою досвід засвоєння культури через переживання змісту взаємодії з культурою, з природою, людиною. Діалог, як стверджує С.В.Белова, “це досвід встановлення відносин, що сприяють взаємозбагаченню, саморозвитку і самоуправлінню, досвід становлення цілісності людини” [63].

3. Стимулювання виявів етичної поведінки майбутніх педагогів.

У межах опосередкованого впливу на розвиток етичної компетентності майбутніх учителів саме цей аспект є надзвичайно важливим. Розвиток етичної педагогічної дії, стилю професійної поведінки відбувається тільки при умові закріплення на практиці виявів етичної поведінки. При цьому етичні цінності не тільки спонукають людину до дії, а приваблюють її, надаючи їй свободу вибору. Етична поведінка майбутніх учителів виявляється у різних ситуаціях: під час навчання, проведення етичних практикумів, аналізу діяльності на педагогічних практиках. А саме: заохочення, акцент на етичному виборі, подяка, виявлення добрих наслідків вчинку та інші. За допомогою таких засобів закріплювалися етичні навички, розвивалися моральні почуття особистості, бажання зберегти відповідну лінію поведінки.

4. Залучення студентів до різних форм культурно-масової роботи у позааудиторний час.

Розширення сфери реалізації культурних потреб особистості у навчальному закладі, прилучення майбутніх фахівців до цінностей загальнолюдської і національної культур, до діалогу і культурної творчості є важливою складовою основ їх етичної компетентності.

Основи педагогічної етики майбутнього вчителя початкової школи на етапі закінчення навчального закладу визначається у принципах його професійної поведінки щодо власної діяльності. Це стосується системи його ставлення до: своєї праці; учня; колективу учнів; батьків; колег; самого себе; керівництва школи; діяльності суспільства.

Випускник вищого педагогічного закладу не може одразу виявити вищий рівень компетентності, однак повинен визнавати гуманістичні цінності, етичні

основи педагогічної професії, володіти засобами, які б допомогли йому вдосконалюватися професійно.

Основи етичної підготовки майбутніх учителів початкової школи формуються в процесі засвоєння дисциплін загальнокультурного спрямування (історія, філософія, соціологія, правознавство, етика та естетика, релігієзнавство, культурологія).

Дисципліни загальнокультурного спрямування мають поліфункціональний, опосередкований вплив на виховання моральної свідомості, взаємин і діяльності особистості. Для закладення основ педагогічної етики майбутнього вчителя початкової школи відводяться спецкурси, що сприяють формуванню педагогічної свідомості: сприймання навколишнього світу як цілісного і системного; визначення пріоритетних напрямів суспільного і особистісного професійного розвитку; свідоме засвоєння моральних категорій і розуміння їх необхідності в педагогічній діяльності.

Педагогічна етика вчителя — інтегративний соціокультурний, духовний і психолого-педагогічний феномен, що зароджується на рівні особистісних смислів, ціннісних орієнтацій, індивідуальної свідомості та особистісних якостей як внутрішній моральний потенціал людини. Він поступово розвивається в процесі професійної підготовки та педагогічної праці відповідно етичних вимог до професійної діяльності вчителя [63]. Отже, підготовка майбутнього вчителя початкової школи не має обмежуватися рамками декількох дисциплін. Як приклад наша група, формування нас як педагогів з основами педагогічної етики проходило на спецкурсах та під час проходження психолого-педагогічних практик.

Базовим у педагогічній і етичній підготовці вчителів є курс „Загальні основи педагогіки” та «Дидактика» якому передують дисципліни “Вступ до спеціальності”. Мета вивчення цієї дисципліни — ознайомлення студента з особливостями майбутньої діяльності, особистісними якостями, яких вимагає професія педагога, тенденціями розвитку сучасної освіти.

Курс “Загальні основи педагогіки” та «Дидактика» охоплює методологічні, теоретичні і методичні основи освітнього процесу. Завдяки йому майбутні педагоги оволодівають теорією навчання і виховання, набувають практичних умінь і навичок, усвідомлюють соціальне значення педагогіки та її роль у формуванні особистості. Навчальна дисципліна “Основи педагогічної майстерності” закладає основи майбутньої професії та сприяє розвитку інтелектуального, творчого, діагностичного, комунікативного, мотиваційно-професійного потенціалу педагога.

Важливу роль у професійному становленні майбутніх вчителів, розумінні ними закономірностей психічного розвитку особистості та етико-педагогічних умов відіграє курс “Психологія”. Вивчення цієї дисципліни дає майбутнім вчителям уявлення про психологію педагогічної діяльності, сприяє формуванню їх професійних якостей і здібностей.

Невід’ємною частиною професійного формування учителя, розвитку його етичної компетентності є психолого-педагогічна практика. Вона дає змогу кожному майбутньому вчителю виявити рівень своїх етичних знань і вмінь, ступінь впливу їх на навчальну і виховну роботу, міру готовності до професійної діяльності, визначити шляхи морального самовдосконалення.

Студентам-бакалаврам та студентам-магістрам нашого факультету було поставлене наступне запитання «На яких дисциплінах теоретичного курсу закладаються основи педагогічної етики майбутнього вчителя початкової школи?» На що всі студенти одноголосно відповіли: «На фахових дисциплінах, але в тісному поєднанні з психолого-педагогічною практикою у школах». Тобто можна зробити висновок, що навчання майбутнього вчителя початкової школи та його розвиток етичної компетентності відбувається значно краще у тісному взаємозв’язку теорії та практики у школах.

Етичну компетентність вчителя неможливо сформувати лише за допомогою теоретичних курсів із загальної педагогіки та практичних дисциплін з педагогічної майстерності, тому що моральна орієнтація педагога не обмежується цими предметами. Закликати вчителя бути гуманним, етичним,

1.	Я обрав(ла) професію вчителя початкової школи	4	57	39	-	16	84
2.	У взаєминах між людьми найбільше ціную	43	48	9	41	52	7
3.	Якщо в мене щось не виходить, я переважно	8	87	5	3	95	2
4.	Педагогічна професія вимагає від людини	43	53	4	66	32	2
5.	Якщо б у мене було більше вільного часу, я б охоче	72	-	28	78	-	22
6.	Мій педагогічний ідеал — це вчитель, який	66	34	-	72	28	-
7.	Для мене найгіршим є	34	58	8	42	56	2
8.	Я вважаю, що гуманізація освіти	24	55	31	8	76	16
9.	У педагогічному спілкуванні для мене важливо	8	40	42	2	40	48
10.	У своїй майбутній професійній діяльності я	-	96	4	-	98	2
11.	У конфліктній ситуації я прагну	84	-	16	96	-	4
12.	Що, на Вашу думку, вважається педагогічною помилкою?	92	-	8	84	-	16
13.	У складних, несподіваних ситуаціях я найчастіше	12	84	4	8	92	-
14.	Якщо матимете багато грошей, що Ви з ними зробите?	51	2	47	39	4	67
15.	Якими можуть бути Ваші педагогічні дії, якщо учень заважає Вам та дітям на уроці?	43	18	39		8	87
16.	Я погоджуюся з тим, що найкращим педагогом можна стати, якщо	46	4	50	42	2	56
17.	Які психолого-педагогічні умови, на Вашу думку, є ефективнішими для сприйняття навчального матеріалу?	31	51	18	31	67	2
18.	Якщо оцінити своє минуле, чи хотіли б Ви щось змінити?	57	12	31	18	4	78
19.	Які суперечності частіше призводять до	34	48	18	34	52	14

	конфліктів у шкільному житті?						
20.	Якщо учень звернувся до Вас із своєю проблемою, Ви	39	45	16	22	76	12

Аналіз анкетування показав, що більшість студентів-бакалаврів обирали професію вчителя початкової школи за порадою батьків – 57% та 39% тому, що їм подобається спілкуватися та працювати з дітьми. А студенти-магістри 84% виявили бажання працювати вчителями початкової школи і більшість з них вже працюють за покликанням у початковій школі. Тобто, переважна більшість студентів спеціальності «Початкова освіта» навчаючись на перших курсах не мають бажання працювати вчителями початкових класів але у процесі навчання і проходження психолого-педагогічної практики у початкових школах бажання працювати вчителем з'являється, а випускники, які продовжують навчання в магістратурі вже усвідомлюють свій вибір. Тому можна зробити висновок, що вивчення основ педагогічної професії при активній взаємодії викладачів та студентів з тісним поєднанням психолого-педагогічної практики у початкових школах розвиває у студентів бажання працювати вчителями, створює кращі можливості для розвитку основ етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Метою нашого експериментального педагогічного дослідження є довести ефективність педагогічних умов формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Експериментальне дослідження здійснювалося протягом проходження асистентської практики на базі Рівненського державного гуманітарного університету. Для проведення експерименту було відібрано як експериментальну групу ПП-31 (22 студенти) та контрольну ПП-31 (23 студенти).

Дослідження проводилося у три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

На констатувальному етапі дослідження ми продіагностували рівень етичної компетентності у двох групах, експериментальній і контрольній, причому діагностика була однаковою для обох груп. На другому етапі дослідження ми працювали лише з експериментальною групою, де проводили бесіди на етичні теми, впровадили спецкурс «Педагогічна етика вчителя початкової школи» та використовували систему вправ з етичним змістом на інших предметах педагогічного циклу. На третьому етапі дослідження порівняли рівні етичної компетентності у двох групах, за тією ж методикою, що і на констатувальному етапі.

Констатувальний експеримент нашого дослідження був спрямований на діагностику етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

У нашому експерименті ми виокремили 3 рівні сформованості етичної компетентності: високий, середній, низький.

З метою діагностування стану сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи на констатувальному етапі експерименту ми провели спостереження, анкетування, вирішення педагогічних ситуацій.

Спостереження здійснювалося за діяльністю студентів під час аудиторних занять.

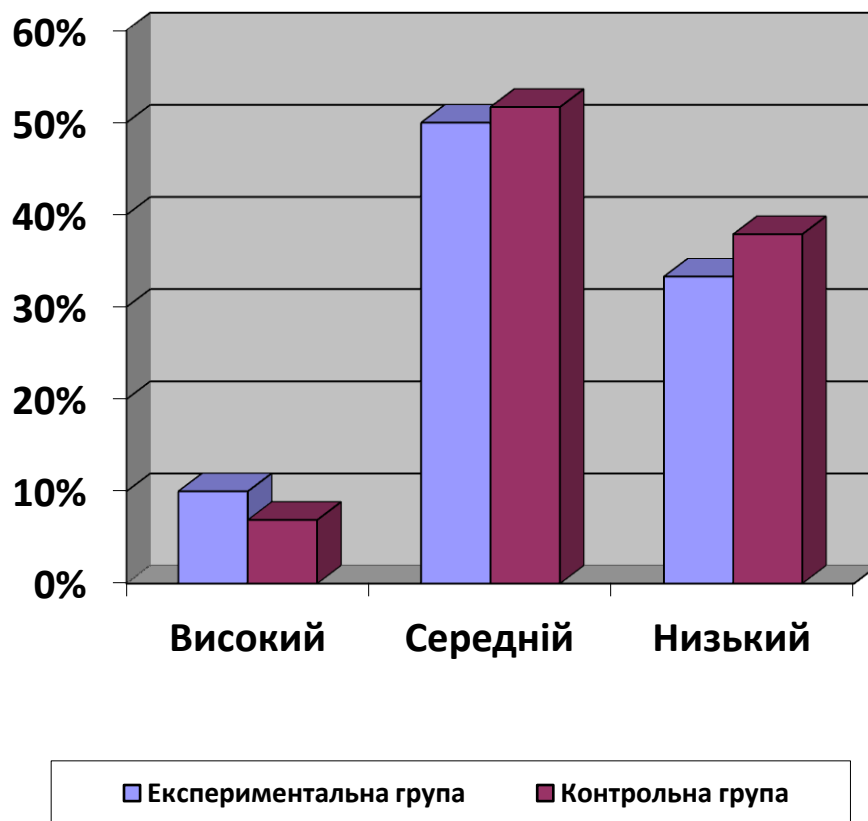
Для визначення рівнів етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи серед студентів-бакалаврів (III курс) спеціальності «Початкова освіта» Рівненського державного гуманітарного університету було проведено анкетування «Рівні етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи» (Додаток Б). Результати анкетування представлені у таблиці 2.1.

Варіанти відповідей оцінювалися відповідно до ключа. Сума набраних балів відповідає наступним рівням сформованості етичної компетентності: 24-25 балів - високий, 14-18 балів - середній, 13 балів і нижче - низький. Отримані результати відображено у таблиці 2.1 та рис. 1.

Кількісні результати вимірювання рівня сформованості етичної компетентності, у абсолютних величинах і %; констатувальний етап експерименту

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	к-сть	%	к-сть	%
Високий	3	13,6	2	8,7
Середній	12	54,5	13	56,5
Низький	7	31,8	8	34,8
Всього	22	100	23	100

Аналіз отриманих результатів показує, що як в експериментальній, так і в контрольній групах, домінує кількість студентів із середнім та низьким рівнем етичної компетентності (54,5% і 31,8% студентів), відповідно – експериментальна група (56,5% та 34,8% - контрольна). Високий рівень прояву етичної компетентності підтвердили лише 13,6% учасників експериментальної групи та 8,7% досліджуваних контрольної групи. Як бачимо, постає потреба пошуку шляхів підвищення етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в освітньому процесі ЗВО.

Рис.1 Динаміка розподілу досліджуваних за рівнями етичної компетентності у %, констатувальних етап експерименту

Результати опитування засвідчують, що найважливішим для формування професійної етики вчителя студенти-магістри та студенти-бакалаври вважають фактори опосередкованого впливу: атмосферу добра і поваги в навчальному закладі, приклад етичної поведінки викладачів. Формуюче значення має і комунікативна діяльність студентів (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2.

**Фактори впливу на процес розвитку етичної компетентності
майбутніх учителів початкової школи**

Назва фактора	Середній бал	Рангове місце
Етика і культура поведінки викладачів	5,4	3
Атмосфера добра і поваги в навчальному закладі	7,1	1
Особливості комунікативної діяльності студентів	6,8	2
Етична складова у змісті гуманітарних дисциплін	5,6	4
Вплив соціокультурного середовища	4,9	5
Використання активних форм навчання з метою цілеспрямованого формування педагогічної етики	3,5	6
Інші фактори	1,3	7

Зовнішні і внутрішні суперечності взаємопов'язані і є рушійною силою професійного розвитку педагогів та їх етичної компетентності.

Складність, інтегративний характер етичної компетентності та вимоги щодо вірогідності оцінки у майбутніх учителів початкових класів вимагали використання комплексу різних психолого-педагогічних і соціологічних методів. А саме:

- індивідуальні бесіди зі студентами-одногрупниками та студентами-бакалаврами;
- аналіз відповідей у процесі відкритого анкетування студентів щодо розуміння ними суті педагогічної етики, характеру поведінки у змодельованих педагогічних ситуаціях, які вимагали морального вибору;
- ранжування відповідей майбутніх учителів на питання : “Що визначає сьогодні успіх людини у суспільстві?”;
- педагогічне спостереження, яке було спрямоване на виявлення:
  - ставлення до навчання, типової поведінки у навчальній діяльності;
  - ставлення до викладачів, ровесників (взаємодопомога або егоїстичне самоутвердження);
  - поведінка в конфліктних ситуаціях;
  - вивчення оцінних суджень про роль і призначення професії вчителя.

Етичними нормативами вчителя початкових класів, на нашу думку є змістове наповнення структурних складових етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, як цілісного, системного утворення. Визначені показники є своєрідним індикатором рівнів етичної компетентності.

Так, *змістова (когнітивна)* складова етичної компетентності вчителя початкових класів охоплює систему етичних знань, які є елементом моральної свідомості вчителя, підґрунтям його педагогічної професії, опосередковано впливають на його поведінку. Через усвідомлення моральних, етико-педагогічних норм педагог визначає свою індивідуальність, відбувається його самореалізація та ідентифікація як учителя.

Змістова (когнітивна) складова етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів може бути визначена за такими показниками:

- знання норм педагогічної етики, особистісне ставлення до них;
- вміння пояснювати роль етичних цінностей і норм у житті людини;
- усвідомлення гуманістичних принципів педагогічної діяльності, розуміння необхідності їх дотримання в навчально-виховному процесі;

- виділення етичного змісту в теоретичному матеріалі при вивченні різних дисциплін;
- розуміння взаємозалежності поведінки особистості від рівня етичного ставлення до неї;
- спроможність аналізувати відношення між обов'язком і особистісними інтересами у ситуаціях морального вибору;
- вміння оцінювати вчинки людей з точки зору їх відповідності етичним нормам і цінностям [63].

Особистісна структурна складова визначається такими показниками:

- чітко виявлений професійний інтерес до роботи вчителя початкових класів;
- визнання пріоритету розвитку особистості учня, як головного завдання сучасної освіти;
- мажорний стан психіки, оптимістичний настрій;
- здатність мобілізувати енергію, наполегливість, волю у важких ситуаціях;
- вміння відповідально підходити до виконання навчальних і громадських справ;
- потреба у професійному вдосконаленні;
- відповідальне ставлення до доручень, справ;
- знання власних переваг і недоліків, швидка адаптація у професійній сфері;
- здатність об'єктивно давати самооцінку діям, відкритість до порад і дружньої критики тощо [63].

У процесі діяльності та участі майбутніх педагогів у різних суб'єкт - суб'єктних взаєминах, етична компетентність у межах *операційно-процесуальної складової* характеризується такими показниками:

- домінування гуманістичних мотивів у структурі особистості;
- опосередкованість педагогічної дії мотивами професійно-етичних норм;
- самостійність вибору етичної стратегії і тактики (без зовнішнього стимулу);
- творчість і виваженість у прийнятті морального рішення.

- тактовність, перевага методів особистісно орієнтованої взаємодії у спілкуванні з іншими людьми;
- емоційна стабільність, корегування негативних емоційних проявів;
- поширеність етичної дії на різні життєві об'єкти тощо [63].

Визначаючи показники етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів нашого факультету у складі основних структурних компонентів, ми виходили з того, що їх кількість і різноманіття відбивають широку сукупність характеристик даного явища. Водночас, виявлення рівнів сформованості етичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі їх навчання потребує відповідної систематизації її якісних ознак.

В результаті узагальнення вищезазначених показників ми визначили шість основних груп критеріїв, які мають комплексний характер і дають системне уявлення про рівень сформованості етичної компетентності вчителів початкових класів на етапі їх професійно-педагогічної підготовки. А саме:

1. *Етичні знання і принципи* (особисті цінності педагогічної професії; усвідомлення сутності гуманізації; знання найефективніших соціально-психологічних умов розвитку молодшого школяра; аналіз педагогічних дій з позиції педагогічної етики).
2. *Професійно-моральна свідомість майбутніх учителів* (мотиви обрання педагогічної професії; зміст власного педагогічний ідеалу; ставлення до основних моральних понять; готовність до доброчинства).
3. *Етична центрація педагогічної дії* (визначення цінностей у людських взаєминах; основні моральні орієнтири у спілкуванні; толерантність і тактовність у взаєминах з іншими).
4. *Потреба у етичній самоактуалізації* (самоосвіта; розуміння етичного змісту і шляхів самоактуалізації; здатність до самоаналізу, рефлексії).
5. *Поведінка у ситуаціях морального вибору* (вибір етичної стратегії у конфліктній ситуації; перевага установки на особистісно-орієнтовану взаємодію з учнями).

6. *Емоційно-вольова регуляція* поведінки у ситуаціях емоційного напруження [63].

Отже, вищезазначені комплексні критерії й показники розвитку етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів можна розглянути у контексті структурних складових утворення: змістова (когнітивна), особистісна, операційно – процесуальна. А саме:

- змістова (когнітивна) – *глибина і системність* етичних знань, норм, принципів;
- особистісна – *домінантність* етичної складової в системі цінностей майбутнього педагога; *динамічність і цілеспрямованість* у професійно-особистісному моральному самовдосконаленні;
- операційно-процесуальна – *усталеність* етичної позиції в ситуаціях оцінювання педагогічних явищ; *творчість* у виборі морального рішення.

Висновки до другого розділу

Узагальнюючи вищезазначене, ми прийшли до висновку, що згідно з новою парадигмою освіти, необхідний цілісний, системний підхід до реалізації етичної підготовки майбутніх учителів початкової школи, коли норми і принципи педагогічної етики будуть домінувати у змісті всіх навчальних дисциплін, введеться окремий спецкурс з проблем педагогічної етики, з використанням адекватних форм і методів навчання з тісним поєднанням зі школами, створиться відповідне соціокультурне середовище тощо.

Ми дізналися, що є шість основних груп критеріїв, які мають комплексний характер і дають системне уявлення про рівень сформованості етичної компетентності вчителів початкових класів на етапі їх професійно-педагогічної підготовки, це – етичні знання і принципи, професійно-моральна свідомість майбутніх учителів, етична концентрація педагогічної дії, потреба у етичній

самоактуалізації, поведінка у ситуаціях морального вибору та емоційно-вольова регуляція.

Вищезазначені комплексні критерії й показники розвитку етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів можна розглянути у контексті структурних складових утворення: змістова (когнітивна), особистісна, операційно – процесуальна. А саме:

- змістова (когнітивна) – *глибина і системність* етичних знань, норм, принципів;
- особистісна – *домінантність* етичної складової в системі цінностей майбутнього педагога; *динамічність і цілеспрямованість* у професійно-особистісному моральному самовдосконаленні;
- операційно-процесуальна – *усталеність* етичної позиції в ситуаціях оцінювання педагогічних явищ; *творчість* у виборі морального рішення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

3.1. Модель формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи

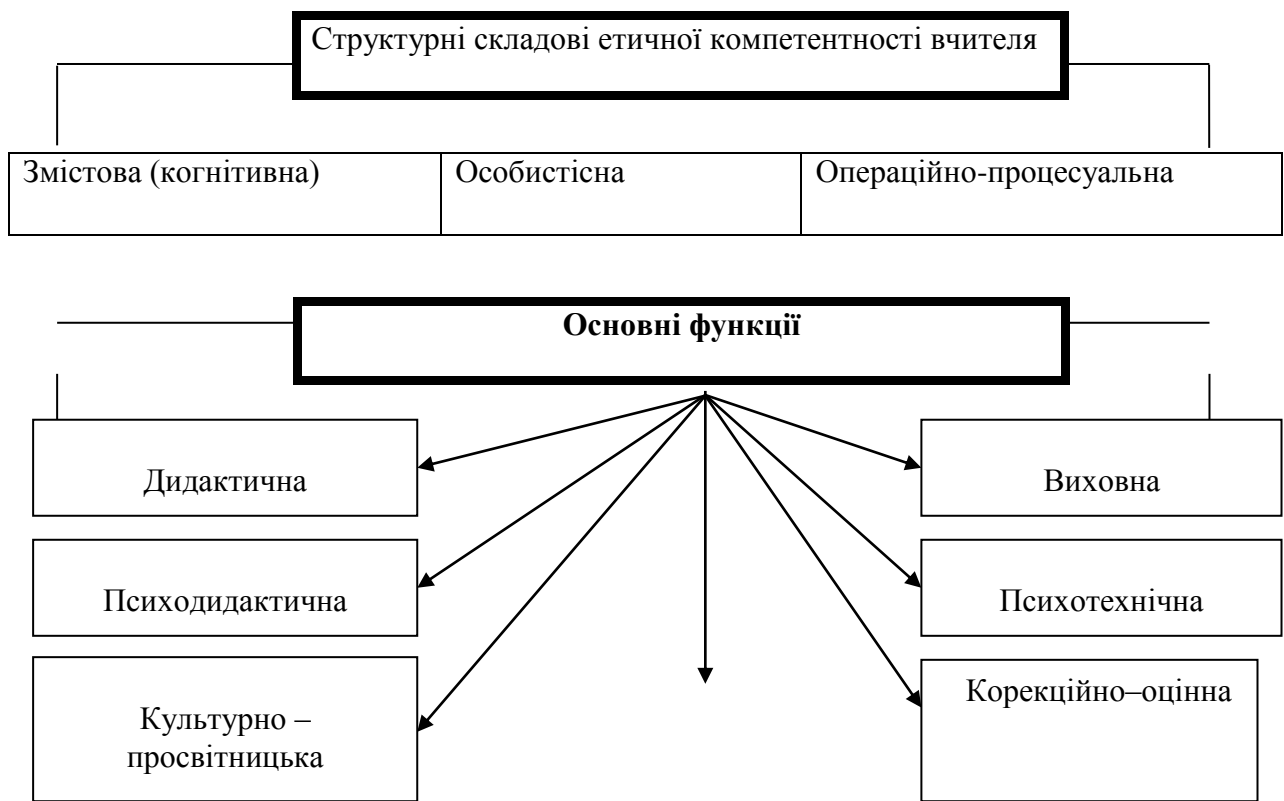
Реалізація мети і завдань дослідження передбачали необхідність створення системи основ етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Креативно-прогностичне осмислення її змісту і особливостей функціонування актуалізували необхідність створення моделі, яка дозволяла б вивчати цей процес, побачити його цілісно, досліджувала не тільки окремі елементи, а й зв'язки між ними. Моделі, за допомогою якої можливо інтерпретувати основні концептуальні положення дослідження та певною мірою технологізувати

процес розвитку етичної компетентності майбутніх педагогів. На основі цього нами створено основні правила етичного вчителя.

Реалізуючи мету нашого дослідження і зважаючи на те, що етична компетентність характеризує дієву, функціональну сторону професії вчителя, ми зробили спробу запровадити структурні складові змісту утворення (змістову, особистісну та операційно-процесуальну) у сфери практичної діяльності вчителя початкових класів й чітко окреслити зміст його етичної компетентності при виконанні функціональних завдань. При цьому ми відмовилися від традиційного підходу, який фіксує лише етичні норми або заперечення щодо поведінки вчителя в системі його основних взаємин з учасниками освітнього процесу.

Взаємозв'язок змісту і структури етичної компетентності вчителя початкових класів з основними функціональними завданнями, які він виконує у навчально-виховному процесі, показано на рис. 3.1. Кожна зазначена функція за своєю сутністю відображає окремі сторони етичної компетентності вчителя початкових класів, а разом з цим, і зміст його етичної підготовки.

Відповідно до визначених функцій, вважаємо за доцільне дати змістову характеристику етичності студентів з урахуванням основних завдань їх професійної діяльності (рис. 3.1).

Комунікативно - лінгвістична

Рис. 3.1. Взаємозв'язок змісту і структури етичної компетентності з основними функціями професійної діяльності вчителя початкової школи

Зміст етичної підготовки вчителів початкових класів у процесі реалізації ними основних професійно-педагогічних функцій достатньо широкий. Більшість з цих функцій, на думку О.Савченко, “мають універсальний характер і слугують будівельним матеріалом професійно-особистісного розвитку сучасного вчителя. А саме це є метою сучасної педагогічної освіти” [48, 3].

Етичні завдання, які вирішує майбутній педагог у своїй практичній діяльності дозволив нам конкретизувати мету і завдання основ етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів (таблиця 3.1.).

Таблиця 3.1.

Зміст етичної підготовки вчителів початкової школи у процесі реалізації ними провідних професійних функцій

Функції	Зміст етичної підготовки
Виховна	Спрямованість на утвердження гідності кожної дитини; збалансований підхід до використання методів заохочення і заборони; застосування прийомів опосередкованої індивідуальної взаємодії; емпатійне ставлення до дітей; цілеспрямоване формування моральних якостей в учнів; організація виховних ситуацій, акцент на їх моральному змісті; власні етичні дії як приклад для наслідування; культура поведінки; гуманістична стратегія і тактика у конфліктних ситуаціях, моральний вибір при їх вирішенні.
Психодидактична	Створення емоційно-комфортного тла навчання, атмосфери добра і поваги; саморегуляція та позитивна мотивація на навчальний процес; використання авансованого оцінювання в навчанні; самоаналіз своїх педагогічних дій у процесі рефлексії; внутрішній локус контролю.
Дидактична	Постановка навчальної мети як розвиток і саморозвиток дитини; звернення через навчальний зміст до моральних цінностей; створення ситуацій успіху в навчанні; володіння гуманістичними засобами стимулювання мотивації та

	пізнавальної активності учнів; виконання своїх обіцянок, дисциплінованість.
Комунікативно-лінгвістична	Етична центрація педагогічної дії; перевага педагогічної установки на особистість дитини та її успіх у виконанні будь-якої справи; вміння “розрядити” ситуацію, зняти напруження, конфліктну ситуацію; поєднання доброзичливості та вимогливості; встановлення контакту з класом; рівноцінні стосунки з усіма дітьми в класі; коректність у взаєминах з батьками дітей, виявлення турботи і зацікавленості у пошуку спільних педагогічних рішень. Грамотне мовне спілкування; виразність, логічність; емоційність; спокійний тон; виваженість мовної реакції на негативну поведінку дітей.
Психотехнічна	Невимушеність власної поведінки; доцільність використання жестів, міміки, пантоміміки у зв'язку з певною ситуацією; керування своїми емоціями; стриманість реакцій; володіння прийомами психогігієни і психологічного розвантаження.
Культурно-просвітницька	Формування моральних якостей учнів на прикладі власної етичної поведінки і внутрішньої культури. Широкий світогляд, ерудиція, розвиненість власних культурних потреб, вміння залучити учнів до участі в різних формах культурно - творчої діяльності.
Корекційно-оцінна	Педагогічна інтуїція, вміння оцінити психічний стан дитини, його корекція за допомогою різних етичних способів стимулювання її діяльності й поведінки: доброта, увага, побудова позитивної перспективи, заохочення, звернення до моральних почуттів, авансована оцінка тощо.

Ефективний розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів є результатом взаємодії трьох взаємопов'язаних компонентів системи: соціокультурного, предметного і професійно-суб'єктивного, які утворюють комплекс психолого-педагогічних умов і засобів. Кожен з визначених компонентів має специфічний зміст і методичні особливості, виконує відповідні функції, забезпечуючи виконання завдань етичної підготовки майбутніх учителів початкових класів. У результаті реалізації цих компонентів можливі позитивні перетворення у межах структурних складових

етичної компетентності (змістовій, особистісній і операційно-процесуальній), що забезпечує ефективне утворення на високому і достатньому рівнях [63].

Компоненти системи реалізуються через педагогічні умови і засоби цілеспрямованого і опосередкованого впливів на особистість майбутнього вчителя з метою розвитку в нього етичної компетентності.

Під цілеспрямованим впливом на розвиток етичності розуміється психолого-педагогічні умови і засоби безпосередньої дії, опосередкований – вплив інших (не прямої дії) чинників на розвиток етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Спочатку зобразимо модель у вигляді схеми та дамо характеристику кожному її компоненту, розкриємо механізм функціонування системи (рис. 3.2.)

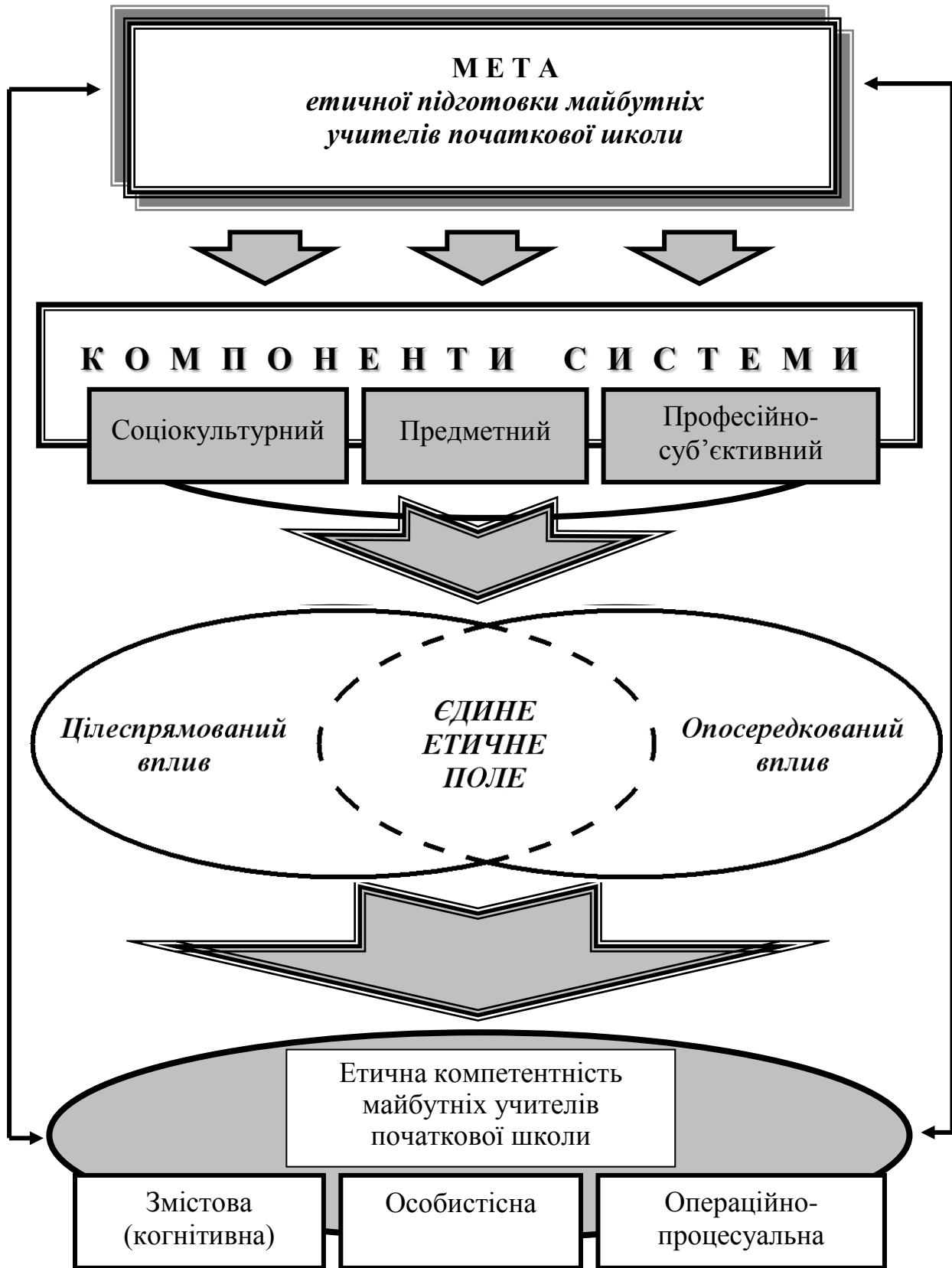

Рис. 3.2. Модель етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Охарактеризуємо компоненти системи формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Соціокультурний компонент відображає соціальні цінності та потреби, які домінують у професійно-педагогічному середовищі; рівень загальної та педагогічної культури, особливості суб'єкт–суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу. Його зміст має такі особливості:

- домінування гуманістичних цінностей в процесі реалізації завдань професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів;
- дотримання соціокультурних норм спілкування всіх учасників навчально-виховного процесу;
- наявність сприятливої емоційно-чуттєвої атмосфери студентів-учителів ;
- актуалізація культурно-естетичного змісту навчальної і позааудиторної діяльності майбутніх педагогів [63].

Предметний компонент системи передбачає визначення професійно-етичного змісту в структурі навчального-виховного процесу майбутніх учителів, що досягається такими шляхами:

- постійний акцент на дидактичних засадах педагогічної професії;
- актуалізація у змісті навчання суспільної потреби етичної компетентності – головного компонента професійності вчителя в умовах гуманізації освіти;
- домінування етичного педагогічного ідеалу протягом всього періоду навчання майбутніх учителів початкових класів;
- визначення етичного змісту (етична центрація) при вирішенні студентами-вчителями конкретних професійно-педагогічних завдань [63].

Професійно-суб'єктивний компонент спрямований на виявлення суб'єктивного сприйняття майбутніми педагогами етичних цінностей, норм і принципів, відтворення етичної поведінки у різних педагогічних ситуаціях, що характеризує їхні особливості когнітивного стилю, емоційно-вольову зрілість, здатність до рефлексії, мотиваційно-ціннісні установки тощо. За своїм змістом компонент реалізується в процесі:

- виявлення моральних оцінних суджень майбутніх учителів початкових класів;
- розвитку оцінки і самооцінки студентів-учителів, потреби у моральному самовдосконаленні;
- стимулювання виявлення етичної поведінки майбутніх педагогів [63].

Модель відображає систему взаємопов'язаних між собою складових, узгодженість поставленої мети, а також відповідає ознакам системи. А саме:

- цілеспрямованість у формуванні етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів;
- цілісність і взаємозв'язок усіх її складових;
- структурованість компонентів системи;
- інтеграція прямих і опосередкованих впливів на формування етичності;
- відкритість, адаптованість до розвитку етичної компетентності педагогів[63].

Педагогічні умови і засоби опосередкованого впливу на розвиток етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів

Посилення аксіологічного підходу у змісті професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи

Формування гуманістичних цінностей у майбутніх педагогів, як основа їх етичної компетентності, безпосередньо пов'язано з посиленням аксіологічного підходу до змісту професійно – педагогічної підготовки. Зокрема під час вивчення спецкурсів з педагогічних дисциплін соціально-гуманітарного, психолого-педагогічного, фахового спрямування і практики проблем професійно-етичного порядку (норми, принципи педагогічної діяльності, моральний ідеал тощо).

Впровадження діалогічного спілкування в системі „викладач – студент”

Можливості діалогічного спілкування надзвичайно великі. Воно засноване на вірі у позитивний потенціал людини, необмежені творчі можливості її постійного розвитку і самовдосконалення. Активність людини та її потреби у самовдосконаленні формуються лише у взаєминах з іншими людьми,

побудованих на принципах діалогу. Діалог передбачає рівність партнерів по спілкуванню, їх емоційну відкритість і довіру, сприйняття один одного як цінності. Це створює умови для взаємного особистісного розвитку і творчої “співучасті” у ньому, адже емоції здатні змінювати суб’єктивний досвід особистості, регулювати поведінку, формувати систему оцінок, які визначають її ставлення до об’єктів і ситуацій, що сприймаються (Додатки А, В) .

Як специфічний елемент змісту освіти, діалог являє собою досвід засвоєння культури через переживання змісту взаємодії з культурою, з природою, людиною. Діалог, як стверджує С.В.Белова, “це досвід встановлення відносин, що сприяють взаємозбагаченню, саморозвитку і самоуправлінню, досвід становлення цілісності людини” [63].

Стимулювання виявів етичної поведінки майбутніх педагогів

У межах опосередкованого впливу на розвиток етичної компетентності майбутніх учителів саме цей аспект є надзвичайно важливим. Розвиток етичної педагогічної дії, стилю професійної поведінки відбувається тільки при умові закріплення на практиці виявів етичної поведінки. При цьому етичні цінності не тільки спонукають людину до дії, а приваблюють її, надаючи їй свободу вибору. Етична поведінка майбутніх учителів виявляється у різних ситуаціях: під час навчання, проведення етичних практикумів, аналізу діяльності на педагогічних практиках. А саме: заохочення, акцент на етичному виборі, подяка, виявлення добрих наслідків вчинку та інші. За допомогою таких засобів закріплювалися етичні навички, розвивалися моральні почуття особистості, бажання зберегти відповідну лінію поведінки (Додатки А, В).

Залучення студентів до різних форм культурно-масової роботи у позааудиторний час

Розширення сфери реалізації культурних потреб особистості у навчальному закладі, прилучення майбутніх фахівців до цінностей загальнолюдської і національної культур, до діалогу і культурної творчості є важливою складовою основ їх етичної компетентності. Зокрема проведення

днів самоврядування, культурних заходів до Дня вчителя (флеш-моб, «Дерево бажань», творчий концерт до Дня вчителя»).

З позицій культурологічного підходу, як зазначає Н.Б.Крилова, освіта є складним культурним процесом полісистемного передання нормативно-ціннісного і творчого досвіду, створення умов для культурних форм самовизначення, саморозвитку і самореалізації особистості [63].

Отже, розвиток основ етичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів як складової їх загальної і педагогічної культури в межах освітнього середовища має спрямовуватися на:

- особистісне зростання педагога (самовизначення, саморозвиток, самореалізацію) через розвиток культурної діяльності, зміну особистісного культурного творчого досвіду, динаміку культурного спілкування і комунікації;
- підвищення культурного рівня (виразність ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем;
- зміну соціокультурного контексту освіти (предметного, інформаційного середовища, форм способів організації) [63].

Насичення життя майбутнього педагога культуровідповідним змістом і формами зробить можливим розширення соціальних та культурних потреб майбутніх учителів.

Таким чином, педагогічні умови і засоби цілеспрямованого і опосередкованого впливів на розвиток етичної компетентності студентів-учителів початкових класів взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного, забезпечуючи безперервність впливу і у своїй сукупності утворюють певну систему психолого-педагогічних заходів.

Модель системи розвитку етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів відображає єдність теоретичного і емпіричного підходів до її побудови.

У процесі аналізу і самоаналізу студенти самостійно визначили якості етично компетентного педагога. Вони були покладені в основу розробки

переліку відповідних умінь необхідних для майбутніх учителів початкових класів. А саме:

- бути зацікавленим у виявах почуттів, думок і висловлювань дитини;
- надавати учням відносну свободу, обмежувати опіку;
- знайти у кожного учня позитивне і розвивати його;
- довіряти дітям в організації їх самостійного життя;
- бути добрим і справедливим;
- дарувати дітям ніжність і любов;
- бути стриманим і терплячим тощо.

З метою формування особистісного педагогічного досвіду, розвитку суб'єктивності майбутніх учителів студентам нашої групи, пропонувалося у навчальному процесі проводити заняття у формі конференцій та дискусій, рольових і організаційно-діяльнісних ігор, дебатів, конкурсів педагогічних проєктів тощо. Студентами нашої групи активно використовувалися такі форми лекцій як дискусія та діалог.

Лекція-дискусія – використовувалася у випадку, коли було необхідно визначити різні точки зору студентів на проблему, що обговорювалась. Важливі дидактичні вимоги до лекції-дискусії: аргументованість позиції, що пропонується; збереження стрижневої ідеї предмету обговорення. Наприклад, у змісті курсу „Інноваційні педагогічні технології” у такій формі розглядалась тема: „Сучасні проєкти «Росток» та «Інтелект України»”. Введення елементу дискусійності стосувалось розгляду особливостей розвитку творчої та інтелектуальної особистості молодшого школяра, розвиток їх поведінки.

Лекція-діалог – проходила при вивченні тем, які передбачали висування студентами альтернативних думок, доповнення подібних позицій. Діалог – найбільш складна форма подачі нового матеріалу, тому, що в ньому не можливо перебачити всіх нюансів конкретних діалогічних ситуацій [63].

З використанням у навчальному процесі лекцій-діалогів, ми зробили висновок, що діалогічний зміст характеризує не стільки сам навчальний матеріал, скільки взаємини, способи діяльності та пізнання, форму взаємодії

викладача зі студентами. Елементи лекції-діалогу використовувалися коли ми аргументували афоризми культурно-етичного змісту та проводили їх обговорення, визначали конкретне етичне правило (Додаток А).

Використання у лекційній роботі елементів діалогу створювало ситуацію вибору тієї або іншої позиції, ціннісних орієнтирів, емоційного відгуку. Такі лекції стають джерелом розвитку в них настанов на діалогічне спілкування і особистісне збагачення. Як зауважує дослідник С.В.Белова: „Діалог у професії педагога – це поєднання різних „діалогів”: з культурою (своєю професією), з дитиною (іншою людиною), з самим собою (особистістю, яка твориться)”[63].

Отже, діалогічний підхід як умова і засіб розвитку етичної компетентності майбутніх педагогів в їх фаховій підготовці забезпечує пріоритет суб’єкт-суб’єктних відносин. Він пов’язаний із рівноправним спілкуванням. Викладач актуалізує, стимулює прагнення студента до професійного розвитку, вивчає його активність, створює умови для саморозвитку. Викладач розвиває у студентів здібності до самоаналізу та самооцінки.

В умовах реалізації гуманістичної парадигми освіти майбутньому вчителю початкових класів необхідно скласти для себе тезаурус етичних цінностей. Пропонуємо орієнтовний матеріал.

Цінності в умовах навчально-дисциплінарного підходу до учня:

Педагогічну мету визначає вчитель.

Всі учні мають одночасно засвоювати стандартний навчальний матеріал.

Учитель виконує експертизу знань учнів, а вони несуть відповідальність за свої успіхи і помилки.

Учитель завжди правий, тому що він має знання і життєвий досвід.

Учитель знає, які якості в учня мають бути сформовані.

Етичні цінності

Учитель спільно з учнями визначає педагогічну мету.

Учень має право на проектування змісту навчання і власний темп його засвоєння.

Учень має право на помилки, свободу від контролю з боку вчителя.

Педагог — помічник, порадник.

Учень може мати власну думку, свої інтереси.

Узагальнивши дослідження з проблеми основ етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів ми розробили етичний кодекс.

Загальнолюдські якості етичного учителя початкової школи:

1. Альтруїстична життєва установка.
2. Стійкість, вміння переносити труднощі, втрати, незгоди і страждання як моральні так і фізичні.
3. Розумова активність, допитливість, сміливість, рішучість, сила волі.
4. Товариськість, цікавість до людей, повага до них, дотримання етичних норм.
5. Любов до свободи, бажання бути незалежним.

Як писав А.Дістервег, «найголовніше у навчанні та вихованні – це вчитель, образ його мислення».

Проаналізувавши дослідження з основ етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів ми розробили правила етичної поведінки вчителя.

Правила етичної поведінки вчителя початкової школи

Правила вияву справжньої любові до дітей

1. Любити – це довіряти.
2. Любити – це виявляти свої почуття.
3. Любити – це бути відвертим і щирим.
4. Любити – це вміти пробачати необачні вчинки дитини, підносити її гідність.
5. Любити – це більше віддавати, ніж отримувати.
6. Взаємність у любові можлива лише завдяки спільним інтересам і захопленням.
7. Любов визначається не стільки розумом, скільки серцем.
8. Любити – це виявляти увагу, доброту і повагу до особистості.

9. Любити – це давати свободу дитині для самовизначення, особистісного зростання.

10. Любити – це допомогти змінити поведінку дитини, а потім її коригувати.

Правила педагогічної відповідальності

1. Завжди відповідати за свої дії і вчинки.
2. Перш ніж обіцяти, треба добре подумати, чи під силу виконати справу.
3. Бути пунктуальним.
4. Завжди поєднувати слово з ділом.
5. Вміти визнавати свої помилки.
6. Доводити почату справу до кінця.
7. Адекватно оцінювати результати своєї діяльності.

Провівши опитування та проаналізувавши анкети студентів-бакалаврів та студентів-магістрів ми класифікували особистісні якості етично-компетентного вчителя початкових класів.

Класифікація особистісних якостей етично компетентного вчителя

Домінантні

1. Доброта і доброзичливість.
2. Врівноваженість.
3. Емпатія.
4. Відповідальність.
5. Чесність і порядність.
6. Справедливість.
7. Толерантність.
8. Педагогічний оптимізм.
9. Педагогічний такт.
10. Гнучкість.
11. Почуття гумору.

Життєві якості

1. Ерудиція.

2. Зовнішня привабливість.
3. Ініціатива.
4. Цілеспрямованість.
5. Динамізм.
6. Педагогічний і життєвий досвід.

Негативні якості

1. Виявляти симпатії і антипатії, мати мазунчиків у класі.
2. Підпадати під хвилі настрою, будувати стосунки, залежно від свого емоційного стану.
3. Мстивість – прагнення зводити рахунки.
4. Запальність, імпульсивність, відсутність витримки.
5. Зарозумілість – підкреслення власних переваг.
6. Неуважність, забудькуватість.

Професійно-педагогічні протипоказання

1. Недовіра.
2. Шкідливі звички.
3. Зовнішня і моральна неохайність.
4. Грубість.
5. Рукоприкладство.
6. Безпринципність.
7. Безвідповідальність.
8. Маніпулювання довірою дітей.
9. Давати дітям прізвиська, підкреслювати їх недоліки.
10. Розголошування таємниць.

Етичний кодекс вчителя початкової школи:

- ✓ Учитель проявляє себе як професіонал тим, що забезпечує розвиток учнів. Учитель існує для учнів, а не вони для нього.

- ✓ Своєю роботою учитель виділяє учнів із повсякденності, руйнує їх нудьгу, піклується про їх здоров'я і благополуччя.
- ✓ Довіру до себе учитель завойовує компетентністю, щирістю, умінням зберігати таємницю, дорожити словом.
- ✓ Учитель проявляє себе як відповідальний організатор освітньої діяльності тих учнів, які повинні і можуть бути присутніми на його уроках.
- ✓ Учитель не дозволяє відноситися до загальної роботи без поваги, не починає і не закінчує урок в метушливому поспіху.
- ✓ Учитель прагне бути елегантним і красивим, він несе в клас бадьорість, оптимізм, посмішку.
- ✓ Учитель ніколи не запитує: «Що вам на сьогодні задано? На чому ми зупинилися?» Він сам це знає краще за усіх.
- ✓ Учитель не дозволяє собі показувати своє роздратування. Він і учні зосереджені на предметі вивчення.
- ✓ Працюючи з одним учнем, учитель не забуває інших. Взаємодіючи з усіма учнями, він піклується про кожного.
- ✓ Учитель чітко і однозначно визначає вірну відповідь, підсумки загальної роботи учнів.
- ✓ Учитель не вимагає демонстрації тих знань і умінь, які ще не дані учням.
- ✓ Учитель - зразок людини, що прагне до роздуму. Він робить явними усі важливі умови учбових завдань і їх оптимальні рішення.
- ✓ Учитель не дозволяє перебивати себе і своїх учнів. Те, що сказано в класі для усіх, він робить явним для кожного учасника загальної роботи.
- ✓ Учитель не відзивається погано про людей і цінності, якими дорожить або може дорожити учень. Його спілкування з учнями і колегами відбувається на основі їх загальних цінностей.
- ✓ Учитель не дозволяє собі вживання лайливих слів, вульгарних виразів, не читає повчань, уникає іронії або кепкування.

- ✓ Учитель виставляє в кращому світлі свій предмет і учнів, не демонструє, а застосовує свої можливості і сили.
- ✓ Учитель вимогливий не лише у визначенні суті предмета, але і в дотриманні норм, форм учбової роботи.
- ✓ Учитель уміє і учить знаходити цікаве в необхідному і необхідне в цікавому.
- ✓ Учитель не піддає засудженню або сумніву особисті якості учня. Він робить явним зв'язок між свободою вибору і відповідальністю за наслідки, що настали або можливі.

На основі досліджуваної проблеми, ми визначили **основні правила етичного вчителя**:

1. Вчитель – помічник, радник.
2. Вчитель має слідкувати за чистотою власної мови, не допускати її забруднення.
3. Виявляти цікавість до життя дитини, її радостей, розчарувань, прагнень, успіхів, невдач, до її особистих переживань, при необхідності допомагати, висловлювати «співрадість», співчуття.
4. Спілкуватися з дитиною як з дорослим, від якого чекають взаємної довіри, поваги, розуміння.
5. Встановлювати з кожною дитиною особисті, довірливі взаємовідносини, викликати довіру і щирість дитини до себе довірою та щирістю до неї.
6. Розмовляти з дітьми спокійним, врівноваженим голосом та належною експресією.
7. Своє обурення поведінкою дитини висловлювати ноткою натяку у голосі.
8. Висловлювати цікавість до захоплень (хобі) дітей.
9. Дивуватися, захоплюватися, радіти, коли та чи інша дитина робить гідний вчинок, проявляє творчість і мислить зосереджено.
10. Заохочувати творчу діяльність дітей, допомагати їм писати твори, ставити вистави, оформлювати їх художньо та музично, готувати

художні ранки, виступати з власною самодіяльністю перед батьками, іншими учнями школи.

11. Навчити дітей випускати книги з власними розповідями, казками, творами, віршами і т.д.
12. Вибачатись перед дитиною, якщо з якоїсь причини не може відразу відповісти на поставлене питання, з яким вона звертається до нього.
13. Залучати батьків до шкільного життя, влаштовуйте з ними змагання, екскурсії, походи.
14. Робити урок акумулятором життя дітей, цінити, любити, приймати і проводити кожен урок у класі.
15. Запрошувати дітей бути співучасниками своїх педагогічних пошуків, висловлювати свою думку з приводу того чи іншого методу, завдання.
16. Заохочувати дітей ставити питання, запитувати, сперечатись, висловлювати власну думку, відстоювати свою позицію, відноситись до думок дітей серйозно та з гідністю, навчити їх етичному спілкуванню між всіма учасниками.
17. Вчити дітей етично висловлювати і доводити свою думку, сперечатись.
18. Заохочувати пошукову, дослідницьку діяльність дітей.
19. Роздумувати вголос самому, щоб давати дітям зразки як думати, як шукати рішення задачі, як обговорювати, оцінювати.
20. Часто пропонувати дітям письмові завдання з роздумами про самого себе, про свої взаємовідносини з оточуючими людьми, про відношення їх до нього.
21. Не ставити одну дитину, як приклад іншій.
22. Допомогати дитині перевершити саму себе.
23. Помічати і радіти разом з дитиною, коли вона досягає успіху.
24. Звертатись до дітей з проханням допомогти вам скласти для використання на уроках складні завдання, головоломки і ребуси і при їх застосуванні на уроках не забувати вказувати, хто їх автор.

25. Проявляти цікавість до того, чи сподобався дітям урок, прислуховуватись до їх побажань.

26. Проявляти своє етичне ставлення до можливостей дитини, особливо в ситуаціях невдач.

Отже, розвиток етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи є процесом системним і довготривалим. Він передбачає вивчення і засвоєння моральних норм і принципів педагогічної професії, формування етичних цінностей, використання комплексу педагогічних заходів, що дають змогу простежити рівень інтерпретації і трансформації здобутих знань, вмінь і навичок у етичну компетентність майбутніх учителів.

3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи

З метою перевірки ефективності впровадження педагогічних умов формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи було здійснено контрольний етап експерименту.

На цьому етапі дослідження, нами було проведено повторне діагностування рівня сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи обох груп (експериментальної і контрольної). Для діагностики застосовувалася та ж сама методика, що і на початку експерименту.

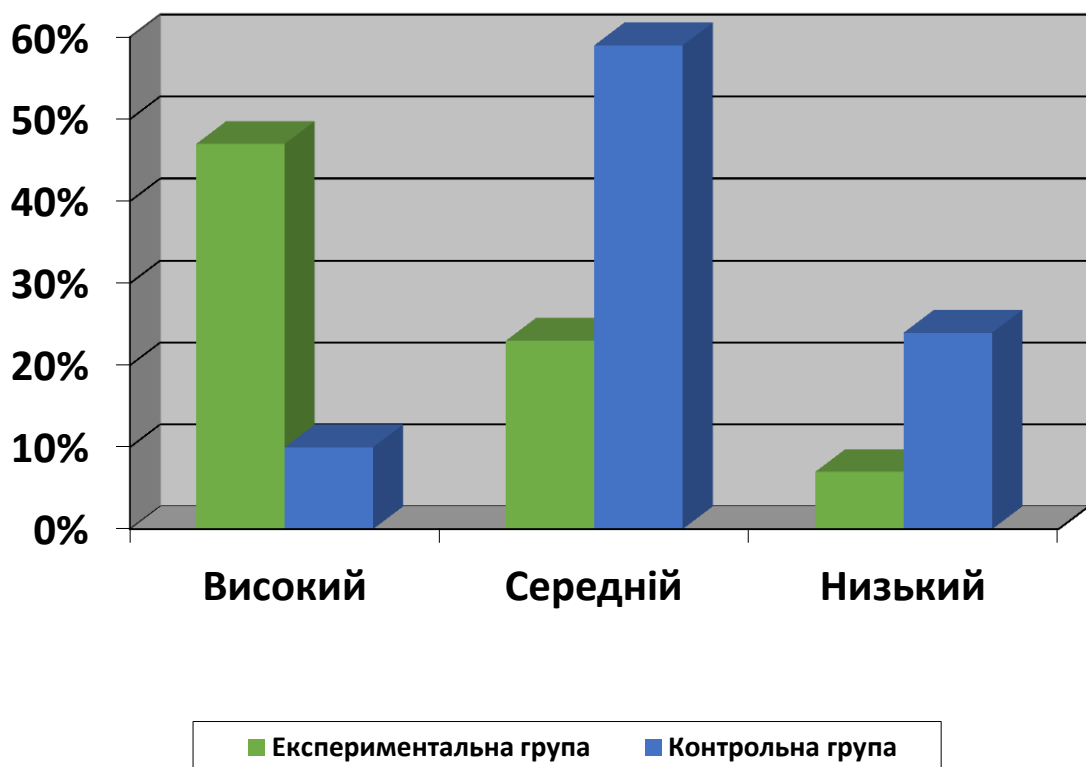
Отримані результати контрольного етапу дослідження представлено в таблиці 3.2 та рис. 3.3.

Таблиця 3.2

Кількісні результати вимірювання рівня сформованості етичної компетентності, у абсолютних величинах і %; контрольний етап експерименту

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	к-сть	%	к-сть	%
Високий	9	40,9	5	21,7
Середній	11	50	12	52,2
Низький	2	9,1	6	26,1
Всього	22	100	23	100

Наведені дані показують, що відбулися позитивні зміни щодо рівнів сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Так, відсоток студентів з високим рівнем етичної компетентності 40,9%; тоді як контрольної – 21,7%. Середній рівень сформованості досліджуваного феномену притаманний 50% здобувачам освіти експериментальної і 52,2% досліджуваних контрольної групи. 9,1% учасників експериментальної групи та 26,1% студентів контрольної групи демонструють низький рівень досліджуваного явища.

Рис. 3.3. Динаміка розподілу досліджуваних за рівнем сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у %, контрольний етап експерименту.

На контрольному етапі дослідження студенти експериментальної групи демонструють суттєву різницю з показниками констатувального етапу, тоді як показники здобувачів освіти контрольної групи майже не змінилися.

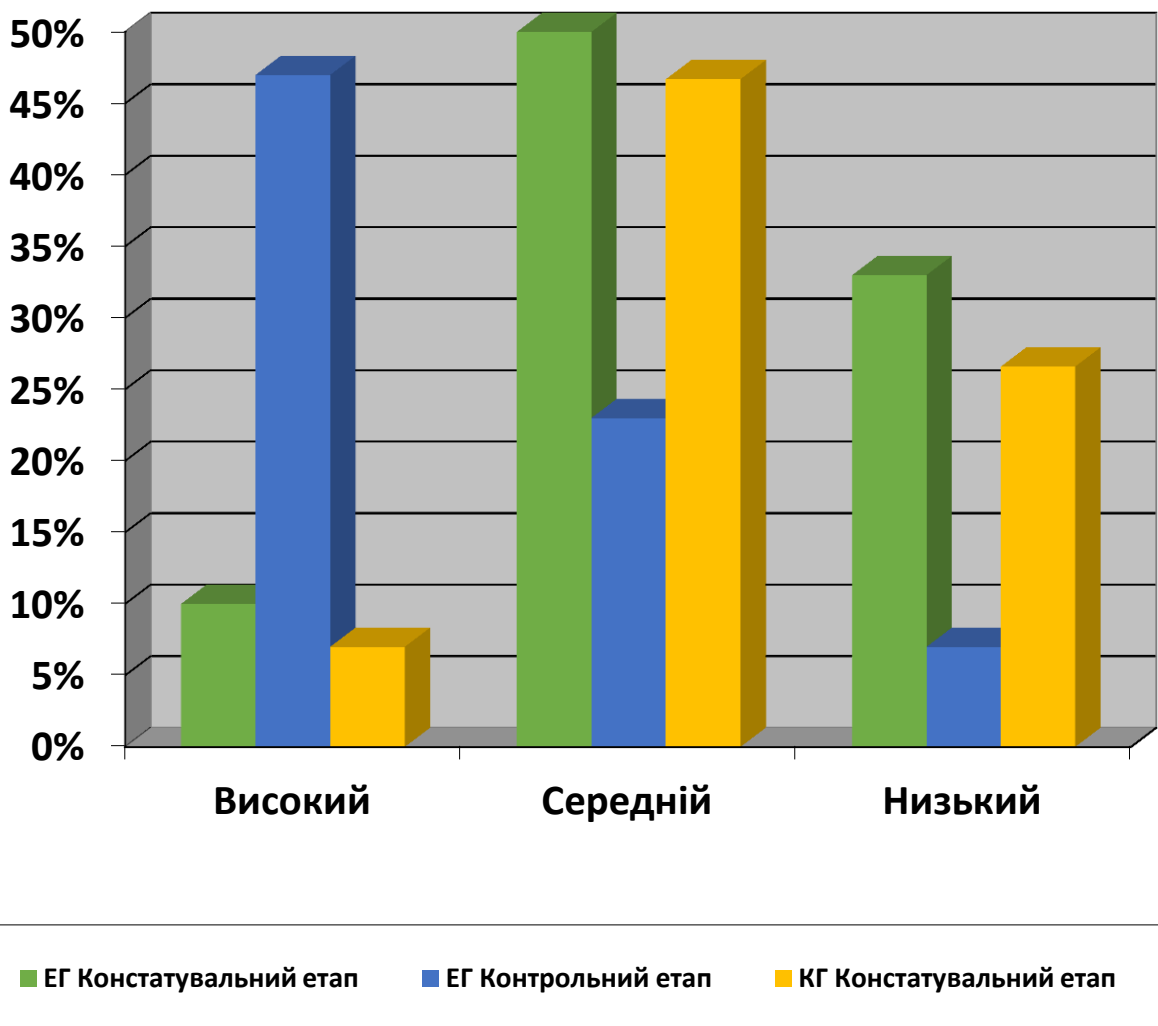
Порівняльні результати представлено в таблиці 3.3 та діаграмі 3.

Таблиця 3.3

*Динаміка сформованості етичної компетентності майбутнього
вчителя початкової школи*

<i>Група</i>		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
ЕГ	Констатувальний етап	13,6%	54,5%	31,8%
	Контрольний етап	40,9%	50%	9,1%
КГ	Констатувальний етап	8,7%	56,5%	34,8%
	Контрольний етап	21,7%	52,2%	26,1%

Порівняння результатів дослідження на обох етапах дослідження

Діаграма 3. Динаміка розподілу здобувачів вищої освіти за рівнями сформованості етичної компетентності, у %, результати формульованого етапу експерименту.

Як свідчать дані таблиці 3.3 у результаті реалізації моделі етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, в студентів

експериментальної групи зросли показники високого і середнього рівнів та зменшилися показники низького рівня.

Отже, у ході проведення педагогічного експерименту було встановлено, що ефективна реалізація моделі формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи підвищує інтерес і творчу активність, а також сприяє підвищенню якості знань, умінь і навичок.

Висновки до третього розділу

Отже, розвиток основ етичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів як складової їх загальної і педагогічної культури в межах освітнього середовища має спрямовуватися на:

- особистісне зростання педагога (самовизначення, саморозвиток, самореалізацію) через розвиток культурної діяльності, зміну особистісного культурного творчого досвіду, динаміку культурного спілкування і комунікації;
- підвищення культурного рівня (виразність ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем;
- зміну соціокультурного контексту освіти (предметного, інформаційного середовища, форм способів організації) [63].

Насичення життя майбутнього педагога культуровідповідним змістом і формами зробить можливим розширення соціальних та культурних потреб майбутніх учителів.

Таким чином, педагогічні умови і засоби цілеспрямованого і опосередкованого впливів на розвиток етичної компетентності студентів-учителів початкових класів взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного, забезпечуючи безперервність впливу і у своїй сукупності утворюють певну систему психолого-педагогічних заходів.

Модель системи розвитку етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів відображає єдність теоретичного і емпіричного підходів до її побудови.

Тому, у ході проведення педагогічного експерименту було встановлено, що ефективна реалізація моделі формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи підвищує інтерес і творчу активність, а також сприяє підвищенню якості знань, умінь і навичок.

ВИСНОВКИ

Проведене відповідно до поставлених завдань дослідження дає підстави зробити наступні **загальні висновки**:

1) Етичні погляди філософів античного світу можна назвати витокami сучасної етико-педагогічної думки. Моральність в них розглядається як визначальне, змістоутворююче явище людського буття. Формуються головні етичні вимоги і правила до людей, які навчають і виховують дітей.

Аналіз історико-педагогічних проблеми педагогічної етики дозволяють систематизувати й узагальнити наукові погляди діячів освіти і культури, починаючи від донаукового періоду і закінчуючи сьогоденням, виявити декілька підходів до визначення сутності етики поведінки вчителя.

2) Базові та похідні утворюють понятійне коло етичної компетентності. Характеристика цих понять, сприяє глибшому осмисленню поняття “етична компетентність вчителя”, визначенню загального й особливого у його змісті та структурі, дозволяє інтегрувати знання з різних наукових областей (філософії, культурології, педагогіки, психології) з метою вивчення етичної компетентності, тим самим забезпечуючи системний і цілісний його характер.

Тому, структуру етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів як системного утворення складають комплексні, інтегровані професійно-особистісні характеристики, що наповнюють її змістову, особистісну і операційно-процесуальну складові. Етичну компетентність можна вважати метаіндивідуальною (Вяткін Б.) характеристикою вчителя, яка має інваріантну основу. Мета індивідуальність означає складність, узагальненість,

взаємозв'язок етичної компетентності з іншими метаіндивідуальними утвореннями (загальна культура, педагогічне спілкування) [61].

Отже “етична компетентність” - відповідність поведінки вчителя принципам і нормам педагогічної моралі.

Узагальнюючи вищезазначене, ми прийшли до висновку, що згідно з новою парадигмою освіти, необхідний цілісний, системний підхід до реалізації етичної підготовки майбутніх учителів початкової школи, коли норми і принципи педагогічної етики будуть домінувати у змісті всіх навчальних дисциплін, введеться окремий спецкурс з проблем педагогічної етики, з використанням адекватних форм і методів навчання з тісним поєднанням зі школами, створиться відповідне соціокультурне середовище тощо.

Ми дізналися, що є шість основних груп критеріїв, які мають комплексний характер і дають системне уявлення про рівень сформованості етичної компетентності вчителів початкових класів на етапі їх професійно-педагогічної підготовки, це – етичні знання і принципи, професійно-моральна свідомість майбутніх учителів, етична центрація педагогічної дії, потреба у етичній самоактуалізації, поведінка у ситуаціях морального вибору та емоційно-вольова регуляція.

3)Вищезазначені комплексні критерії й показники розвитку етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів можна розглянути у контексті структурних складових утворення: змістова (когнітивна), особистісна, операційно – процесуальна. А саме:

- змістова (когнітивна) – *глибина і системність* етичних знань, норм, принципів;
- особистісна – *домінантність* етичної складової в системі цінностей майбутнього педагога; *динамічність і цілеспрямованість* у професійно-особистісному моральному самовдосконаленні;
- операційно-процесуальна – *усталеність* етичної позиції в ситуаціях оцінювання педагогічних явищ; *творчість* у виборі морального рішення.

4) Розвиток основ етичної компетентності майбутніх вчителів початкових класів як складової їх загальної і педагогічної культури в межах освітнього середовища має спрямовуватися на:

- особистісне зростання педагога (самовизначення, саморозвиток, самореалізацію) через розвиток культурної діяльності, зміну особистісного культурного творчого досвіду, динаміку культурного спілкування і комунікації;
- підвищення культурного рівня (виразність ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем;
- зміну соціокультурного контексту освіти (предметного, інформаційного середовища, форм способів організації) [63].

Насичення життя майбутнього педагога культуровідповідним змістом і формами зробить можливим розширення соціальних та культурних потреб майбутніх учителів.

Таким чином, педагогічні умови і засоби цілеспрямованого і опосередкованого впливів на розвиток етичної компетентності студентів-учителів початкових класів взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного, забезпечуючи безперервність впливу і у своїй сукупності утворюють певну систему психолого-педагогічних заходів.

5) У результаті проведеного експерименту ми побачили, що розроблена система роботи сприяє ефективному формуванню етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Результати констатувального та контрольного етапів експериментальної роботи на основі розроблених нами показників, критеріїв та діагностичного інструментарію засвідчили позитивні зміни щодо рівнів сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Так, відсоток студентів з високим рівнем етичної компетентності 40,9%; тоді як контрольної – 21,7%. Середній рівень сформованості досліджуваного феномену притаманний 50% здобувачам освіти експериментальної і 52,2% досліджуваних контрольної

групи. 9,1% учасників експериментальної групи та 26,1% студентів контрольної групи демонструють низький рівень досліджуваного явища.

Отже, у ході проведення педагогічного експерименту було встановлено, що ефективна реалізація моделі формування етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи підвищує інтерес і творчу активність, а також сприяє підвищенню якості знань, умінь і навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные понятия современной педагогики. Круглый стол. *Педагогика*, 2003 № 7. 44–60 с.
2. Андрущенко В.П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Академія педагогічних наук України. Ч. 2. Харків: "ОВС", 2006. 416. 3–16 с.
3. Аристотель. Собр.соч. в 4-х т. Москва: Мысль, 1976. Т.1. 550 с.
4. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого-педагогічні орієнтири. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. Київ, 2004. 636 с.
5. Бех І. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа*, 2006. №5. 1–5 с.
6. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.- метод. видання. – Київ: Либідь, 2003. Кн.2. 342 с.
7. Бех І.Д. Науковий підхід – запорука виховного успіху педагога. *Рідна школа*, 2009. № 11. 1–5 с.
8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Навчально-методичний посібник. — Київ: ІЗМН, 1998. 203 с.
9. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості. *Цінності освіти і виховання. Науково-метод. Збірник*. За ред. О.В.Сухомлинської. Київ, 1997. 8–12 с.

10. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Монографія. Київ, 2008. 199 с.
11. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд. Москва: Большая Российская энциклопедия; СПб.:Норинт, 2000. 1456 с.
12. Бондар В.І. Інтегративні властивості педагогічних понять та їх врахування у процесі поетапного вивчення педагогічних дисциплін. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002.Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Академія педагогічних наук України. Чернігів 1. Харків: "ОВС", 2002. с. 640, 83-95 с.
13. Боришевський М.Й. Психологічні детермінанти особистісної саморегуляції поведінки. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002.Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Академія педагогічних наук України. Чернігів 1. Харків: "ОВС", 2002. с. 640. 516-527 с.
14. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 2007. 373 с.
15. Гриньова В.М. Аксиологічний підхід до проблеми педагогічної культури майбутнього вчителя. *Шлях освіти*, 2012. № 2. 2-6 с.
16. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. *Дивослово*, 1997. №4. 40-42 с.
17. Державна національна програма "Освіта": Україна ХХІ століття. Київ: Райдуга, 1994. 62 с.
18. Духнович А. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Ч.1. Педагогика общая. Львов, 1857. 92 с.
19. Етика ділового спілкування: Курс лекцій. Т.К.Чмут, Г.Л.Чайка, М.П.Лукашевич, І.Б.Осетинська. Київ: МАУП, 2009. 208 с.
20. Етика: Навч.посібник. Т.Г.Аболіна, В.В.Єфименко, О.М.Лінчук та ін. Київ: Либідь, 1992. 328 с.
21. Життєва компетентність: науково-методичний посібник за ред.. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. Київ:Богдана, 2003. 520 с.

22. Законодавчі акти України з питань освіти. Верховна Рада України. Комітет з питань науки освіти: Офіц. вид. Київ: Парламентське видавництво, 2008. 404 с.
23. Зязюн І.А. Педагогіка добра : ідеали і реалії: Наук.-метод. посібник. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
24. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
25. Зязюн І.А., Семиченко В.А. Інструментування правових відносин між колективом і особистістю в педагогічній системі А.Макаренка. *Педагогіка і психологія*, 1998. №1. 256 с.
26. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учеб.пособие для студ.высш.учеб.заведений. Москва: Издательский центр „Академия”, 2002. 208 с.
27. Комарова І. Культура педагогічного спілкування вчителя. *Шлях освіти*, 2011. №1. С.31 –34.
28. Коменский Я.А. Законы хорошо организованной школы. Избр. пед. соч.в 2-х т. Москва: Педагогика, 1982. Т.1. 656 с.
29. Конституція України: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. : станом на 1 січня 2006 р.]. Київ : Міністерство Юстиції України, 2006. 124 с.
30. Костюк К.Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ:Радянська школа, 1989. С.380, 608 с.
31. Кремень В.Г. Домінанти вчительського фаху. *Учитель*, 2009. №11-12. С.52-54.
32. Лавриченко Н.М. Категорії “соціальність”, ”духовність” і “моральність” в сучасній педагогічній науці. *Шлях освіти*, 2011. №1. С.7–11.

33. Лернер И.Я. Каким должно быть воспитывающее обучение? (Гуманизация и гуманитаризация образования). *Химия в школе*, 1995. №1. С.15 – 19.
34. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. Методика виховної роботи. Київ:Радянська школа,1990. 366 с.
35. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. Київ: Либідь, 1996. 304с.
36. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.): Хрестоматія. Упоряд.: Л.Д.Березовська та ін. Київ:Наук.світ, 2003. 418 с.
37. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва, 1996. 308 с.
38. Народна педагогіка: світовий досвід. Уклад. А.І.Кузьмінський, В.Л.Омелянєнко. Київ:Знання-Прес, 2003. 134 с.
39. Науменко Г. Рівень професіоналізму вчителя – основа реформи школи. *Початкова школа*, 2011. № 1. С.3-5.
40. Національна доктрина розвитку освіти. Київ, 2002. С.3.
41. Ничкало Н.Г. Педагог професійної школи: Зб.наук.праць. Вип.І. Редкол.: Н.Г.Ничкало,І.А.Зязюн, О.І.Щербак. Упор.Н.Г.Никало,О.І.Щербак. – Київ:Наук. світ., 2010. 346 с.
42. Оуен Р. Избр.соч.: Пер с англ. – Москва – Л.:Изд-во Акад. наук СССР в Москве.,1950. 416 с.
43. Професійна етика вчителя: час і вимоги. За загальною редакцією Б.М.Жебровського. Київ,2000. 62 с.
44. Професійний розвиток педагога. Матеріали ІІІ науково-практичної конференції «Сучасний вчитель початкової школи: актуальні тенденції та пріоритети». Рівне, 2016. 182 с.
45. Професійний розвиток педагога. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний вчитель початкової школи: європейський вимір». Рівне, 2017р. 224 с.
46. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав-Лайпціг,1924. 150 с.

47. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения. В 2-х т. – Москва: Педагогика, 1981. Т.1. 363 с.
48. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовка майбутнього вчителя. *Шлях освіти*, 2008. №3. С.2 – 6.
49. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. *Початкова школа*, 2008. №1, С.1– 4.
50. Сбруева А.А., Рисіна М.Ю Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. пед. закладів. Суми, 2000. 208 с.
51. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя. Київ:Радянська школа, 1981. 319 с.
52. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навч.посібник. Київ:ІСДОУ, 2004. 112 с.
53. Сисоєва С.О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*, Київ, 2013. 636 с.
54. Словарь по этике. Ред. А.А.Гусейнов, И.С.Кон .6-е изд. Москва:Политиздат, 1989. 447 с.
55. Стрельников В. Развитие личностных смыслов и ценностных ориентаций педагога. *Шлях освіти*, 2001. №2. С.11 – 13.
56. Сухомлинська О.В.Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: А.П.Н., 2013. 68 с.
57. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рад.школа, 1977. Т.3. 670 с.
58. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. М.-Л., 1948. Т.2– 496с.
59. Ушинський К.Д. Праця в її психічному та виховному значенні. Твори: В 6-ти т. Київ, 1954. Т.1.
60. Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи: Методол.семінар, 22 листоп. 2000 р. Зб.наук.праць. Вип.3. За заг. ред. В.Андрущенко. Київ: Знання, 2000. 520 с.

61. Хоружа Л.Л. Етика вчителя як детермінанта соціально-психологічного розвитку молодших школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 2003. № 4. С. 40-53
62. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Монографія. Київ: Преса України, 2003. 320 с.
63. Хоружа Л.Л. Етична компетентність учителя як основа реалізації гуманістичної парадигми освіти. *Шлях освіти*, 2003. № 3. С. 27-33.
64. Хоружа Л.Л. Молодший школяр як суб'єкт етичного впливу. *Початкова школа*, 2004. № 1. С.5-8.
65. Хоружа Л.Л. Розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя як багатофакторний процес. *Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал*, 2003. № 5. С.42-52.
66. Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. 2-е изд. доп. Київ: Рад. школа, 1988. 224 с.
67. Чернокозова В.Н., Чернокозов И.И. Этика учителя. Київ: Рад. школа, 1973. 175 с.
68. Шевченко Л.Л. Практическая педагогическая этика. Экспериментально-дидактический комплекс. Москва: Соборъ, 1997. с.506.
69. Шеломенцев В.М. Етикет і сучасна культура спілкування. Посібник. Київ: Лібра, 2012. 416 с.
70. Шрейдер Ю.А. Лекции по этике. Учеб. пособие. Москва: Мирос, 1994. 134с.
71. Амонашвили Ш.А., Загвязинский В.И. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования. *Педагогика*, 2000. №2. С. 11-15.
72. Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*, 1999. № 3. С. 5-11.
73. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість : монографія. С. О. Сисоєва. Київ: Каравелла, 1998. 150 с.

74. Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя :
Матеріали Всеукраїн. наук.-методичн. конф. Ред. В.О.Огнев'юк. Київ :
КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008.
75. Малахов В. А. Етика : Курс лекцій : навч. посіб. В. А. Малахов. 4-те вид.
Київ : Либідь, 2002. 384 с.
76. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посібник. Г.П. Васянович. Київ:
Академвидав, 2011. 256 с.
77. 2013geo.blogspot.com/2016/12/blog-post_87.html Педагогічна етика, такт,
майстерність учителя ... - Все просто
78. myvchytel.dp.ua/index.php/.../55-etychnyi-kodeks-vchytelia Етичний кодекс
вчителя
79. ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА "ВЧИТЕЛЬ" ЗАТВЕРДЖЕНО постановою
Кабінету Міністрів України. (від 28 березня 2002 р. N 379)
80. https://espreso.tv/.../na_scho_chekaty_dityam_vchytelyam_t... Реформа
освіти: Що реально зміниться для дітей, батьків та вчителів
81. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ базової і повної середньої освіти. Кабінету
Міністрів України від 14 січня 2004 р. N 24
82. Новий державний стандарт початкової освіти.
[http://www.mon.gov.ua/content/Новини/2015/05/25/patriotichne-
vixmetodichni-19-05-2015.doc](http://www.mon.gov.ua/content/Новини/2015/05/25/patriotichne-vixmetodichni-19-05-2015.doc)
83. У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Про заходи щодо забезпечення
пріоритетного розвитку освіти в Україні м. Київ, 30 вересня 2010 року N
926/2010 {Документ з сайту ВРУ - zakon.rada.gov.ua }
84. education-ua.org/ua/.../cck/?task=download...x... НОВА УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА.docx
85. www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf Національна стратегія
розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки

Додаток А**Із скарбниці етичних міркувань
(афоризми культурно-етичного змісту)**

“Зусилля є необхідною умовою морального вдосконалення”.

(Л.М.Толстой)

“Доброта, що визначена нам будь-якою людиною, прив’язує нас до неї”.

(Ж.-Ж.Руссо)

“Ніхто не може судити інших, поки не навчиться судити сам себе”.

(Й.Гете)

“Світу потрібні християнська любов і співчуття”.

(Бертран Расел)

“Найкращий засіб від образи – пробачення”.

(Сенека)

“Добрими люди стають більше від вправ, ніж від природи”.

(Демокрит)

“Якщо ти навіть наодинці з собою, не кажи і не роби нічого поганого.
Вчись більше соромитися самого себе, ніж інших”.

(Демокрит)

“Грубе і різке звертання до людини зачиняє перед нами всі двері і всі
серця”.

(С.Смайлс)

“Моральність – це і є душевна сутність людини”.

(Л.М.Толстой)

“Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш звання людини”.

(Сааді)

“Не роби людині того, чого не бажаєш собі”.

(Конфуцій)

“Довгим і малокорисним є шлях настанов, коротким і дієвим є шлях прикладу”.

(Сенека)

“Сильний той, у кого є сила керувати самим собою”.

(Сенека)

“Бачити несправедливість і мовчати – все одно, що самому брати участь у ній”.

(Ж.-Ж.Руссо)

“Чесність – найправильніший засіб досягти щастя; і якщо людина сумнівається, як вчинити, найкраще зробити це чесно”.

(Епікур)

“Яка користь людині, якщо вона придбає увесь світ, а душі своїй зашкодить”.

(Євангеліє від Мат фея.16:21)

“Людина — це дріб. Чисельник (порівняно з іншими) – досягнення людини. Знаменник – це оцінка людиною самої себе”.

(Л.М.Толстой)

“Найвищі цілі — не економічні й не соціальні, а духовні. Велич народу, його внесок в історію людства визначається не могутністю держави, не розвитком економіки, а духовною культурою”.

(М.О.Бердяєв)

“Тільки дурні можуть бути непохитними у своїй упевненості”.

(М.Монтень)

“Не бійся правди, хоч яка гірка”. (Л.Костенко)

“Хай буде все небачене побачено.
Хай буде все пробачене пробачено.
Хай буде вік прожито як належить”.
(Л.Костенко)

“Краще виявити свій розум у мовчанні, ніж глупство у розмовах”.
(А.Шопенгауер)

“Душа — це те, що робить траву — травою, дерево — деревом, людину — людиною. Без душі трава — сіно, дерево — дрова, людина — труп”.
(Г.Сковорода)

“Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона усі свої знання застосовує для зла”.
(Г.Сковорода)

“Найбільш ганебний вид жалості — жалість до себе самого”.
(Марк Аврелій)

“Найзначніша перемога – це перемога над самим собою”.
(Кальдерон)

“Щоб досягти моральної досконалості, треба передусім дбати про душевну чистоту. А душевної чистоти досягають лише у тому разі, коли серце шукає правди і воля прагне до святості. Але все це залежить від істинних знань”.
(Конфуцій)

“Свідома дисципліна – хіба це не справжня свобода?”
(М.К.Реріх)

“Люди – це квіти моральності; немає у людини здорового морального кореня – немає і благородної любові”.
(В.О.Сухомлинський)

“Добрі почуття, емоційна культура – це осереддя людяності”.
(В.О.Сухомлинський)

“Справжня любов народжується лише в серці, яке пережило турботи про долю іншої людини”.

(В.О.Сухомлинський)

“Дидакал, або учитель, цієї школи має бути благочестивим, розумним, сумирно мудрим, лагідним, стриманим, не п'яницею, не розпусником, не лиходієм, не громолубцем, не злим, не заздрісником, не сміхотворцем, не лихословом, не чародієм, не байкопліткарем, не посібником ересі, не порушником благочестя, а в усьому показувати зразок для наслідування, і щоб в усьому показувати зразок для наслідування, і щоб учні були, як їхній учитель”.

(Зі статуту Львівської братської школи 1856 р.).

“Педагогічний такт у широкому розумінні – це спеціальне професійне вміння, за допомогою якого учитель у кожному конкретному випадку застосовує до учнів найефективніший у даних обставинах засіб виховного впливу”.

(І.О.Синиця)

“Так званий педагогічний такт, без якого вихователь, хоч би як вивчав він теорію педагогіки, ніколи не буде добрим вихователем-практиком, є по суті, не більше, як такт психологічний, потрібний педагогові так само, як і літераторові, поетові, ораторові, політикові, проповідникові, і, словом, усім тим особам, які так чи інакше думають впливати на душу інших людей”.

(К.Д.Ушинський)

“Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любові більше дісталось їм”.

(І.Я.Франко)

Додаток Б

Анкета

Рівні етичної компетентності майбутніх учителів початкової школи*Інструкція щодо проведення анкетування*

Із трьох запропонованих відповідей виберіть ту, яка найповніше відповідає Вашим думкам чи можливим діям. Обраний варіант відповіді позначте (обведіть або підкресліть відповідну літеру).

Не витрачайте багато часу на обдумування. Відповідайте чесно і щиро. Ваші відповіді мають відображати лише Вашу позицію.

1. Я обрав (ла) професію вчителя початкової школи тому, що:

- А. Вчителем бути почесно.
- Б. Наполягли батьки.
- В. Отримую моральне задоволення від спілкування з дітьми.

2. У взаєминах між людьми найбільше ціную:

- А. Розум та інтелект.
- Б. Людяність і відвертість.
- В. Ділові якості.

3. Якщо в мене щось не виходить, я переважно:

- А. Шукаю причини недоліків на стороні.
- Б. Аналізую власні помилки.
- В. Пропадає бажання діяти.

4. Педагогічна професія вимагає від людини:

- А. Відповідних моральних якостей.
- Б. Високого професіоналізму.
- В. Бути самим собою.

5. Якщо б у мене було більше вільного часу, я б охоче:

- А. Займався (лася) самоосвітою, самовдосконаленням.
- Б. Розважався (лася) з друзями.

- В. Робив(ла) те, що мені найбільше подобається.
6. *Мій педагогічний ідеал — це вчитель, який:*
- А. Уміє визначити інтерес кожного учня до певної справи.
 Б. Озброює учнів міцними знаннями.
 В. Завжди дбає про свій авторитет.
7. *Для мене найгіршим є:*
- А. Образа гідності людини.
 Б. Невдача при виконанні важливої справи.
 В. Втрата друзів.
8. *Я вважаю, що гуманізація освіти:*
- А. Ще одна модна ідея.
 Б. Відповідає закономірностям розвитку особистості.
 В. Нездійсненна в умовах нашого суспільства.
9. *У педагогічному спілкуванні для мене важливо :*
- А. Зосередитися на предметі розмови;
 Б. Ставитися до співрозмовника з повагою.
 В. Рішуче обстоювати власну точку зору.
10. *У своїй майбутній професійній діяльності я:*
- А. Не приховуватиму того, що деякі учні мені неприємні.
 Б. Буду опікуватися проблемами вихованців, забуваючи про власні.
 В. Прислухатимусь до оцінок колег, керівництва школи.
11. *У конфліктній ситуації я прагну:*
- А. Знайти компромісне рішення.
 Б. Досягти того, що вигідно мені.
 В. Уникнути неприємностей.
12. *Що, на Вашу думку, вважається педагогічною помилкою?*
- А. Порівняння одного учня з іншим.
 Б. Авансована оцінка, що об'єктивно незаслужена.
 В. Зробити вертуна лідером класу.
13. *У складних, несподіваних ситуаціях я найчастіше:*
- А. Хвилююсь.
 Б. Зберігаю спокій.
 В. Звертаюся по допомогу до інших людей.
14. *Якщо матимете багато грошей, що Ви з ними зробите?*
- А. Не займатимусь педагогічною діяльністю, а житиму для власного задоволення.
 Б. Допоможу тим, хто цього потребує.
 В. Відкрию авторську школу.

15. Якими можуть бути Ваші педагогічні дії, якщо учень заважає Вам та дітям на уроці?

- А. Викликати його до дошки.
- Б. Зробити зауваження.
- В. Зробити своїм помічником.

16. Я погоджуюся з тим, що найкращим педагогом можна стати, якщо:

- А. Постійно використовувати у практиці нові технології навчання.
- Б. Створити добрі стосунки в педагогічному колективі.
- В. Аналізувати власні недоліки і прагнути до їх подолання.

17. Які психолого-педагогічні умови, на Вашу думку, є ефективнішими для сприйняття навчального матеріалу?

- А. Спокій, психологічний комфорт.
- Б. Атмосфера змагання.
- В. Вимогливість викладача.

18. Якщо оцінити своє минуле, чи хотіли б Ви щось змінити?

- А. Так, треба було б дещо змінити.
- Б. Не замислювався(лась) над цим.
- В. Повністю задоволений(на) .

19. Які суперечності частіше призводять до конфліктів у шкільному житті?

- А. Між вимогами вчителя і можливостями учнів.
- Б. Між авторитарним стилем спілкування вчителя і очікуванням учнями добра, поваги і справедливості.
- В. Між завданнями уроку і рівнем пізнавальної активності учнів.

20. Якщо учень звернувся до Вас із своєю проблемою, Ви:

- А. Спробуєте заспокоїти його.
- Б. Запропонуєте свою допомогу, щоб розв'язати проблему.
- В. Переконаєте учня, що він самостійно повинен долати труднощі.

Ключ до оцінювання відповідей: 1(В); 2(Б); 3(Б); 4(А); 5 (А); 6(А); 7(А); 8(Б); 9(Б); 10(Б); 11(А); 12(А); 13 (Б); 14 (Б); 15 (В); 16 (В); 17 (А); 18(А); 19 (Б); 20 (Б).

Оцінний коефіцієнт (К) етичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи визначається як відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем опитувальника до максимального числа збігів:

$$K = n / 20,$$

де К — величина оціночного коефіцієнта; n — кількість відповідей, що збігаються з дешифратором.

Кількісні показники можуть варіюватися від 0 до 1. Показники, що близькі до 1, свідчать про високий рівень етичної компетентності, ближче до 0 – про низький рівень.

Інтервали коливання кількісних показників рівнів сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя наведено в таблиці

Назва рівня	Величина “К” в інтервалі
Високий	0,76 – 1
Достатній	0,51—0,75
Задовільний	0,26—0,5
Низький	0—0,25

Додаток В

Педагогічні задачі

Деякі приклади педагогічних ситуацій, що потребують морального вибору

1. Учень ігнорує Ваші поради й вказівки, робить усе по-своєму, не звертаючи уваги на зауваження, не виправляючи того, на що Ви йому вказуєте.

Охарактеризуйте можливі причини такої ситуації, спрогнозуйте її наслідки.

2. Діти часто приносять до школи свої іграшки — машинки, ляльки, трансформери тощо.

Чи треба з цим “боротися”? Коли так, то в який спосіб?

3. Під час складної контрольної роботи в учениці сталася істерика через те, що вона не змогла впоратися із завданням.

У чому причина такої поведінки, її можливі наслідки?

4. У класі є лідер, який негативно впливає на інших дітей.

Як це може позначитися на формуванні класного колективу і взаєминах дітей?

5. У класі регулярно зникають особисті речі дітей. Вони нервують, підозрюють одне одного, скаржаться вчительці.

Які можливі наслідки такої ситуації? Що робити вчителю?

6. Йде урок у першому класі. Вчителька запитує: “Діти, перед вами два малюнки. На одному — легкова машина, на іншому – вантажна. Назвіть марки цих машин”. Угору злітають руки. Піднімається хлопчик: “Маргарито Петрівно, а який двигун у цих машин: карбюраторний чи дизельний..”. На вчительку жаль було дивитися: її обличчя вкрилося плямами. ”Питання задаю я, а ти повинен відповідати на них. Якщо не знаєш, не піднімай руку!” — суворо сказала вона.

Дайте оцінку діям учительки. Як ця ситуація може вплинути на її авторитет?

7. Що ж це Ви синові не можете дати ради? Три двійки підряд! Якщо ще одну отримає, я виставлю йому двійку за півріччя. І прошу звернути увагу на його нестерпну поведінку! Інакше я його на уроки не пущу. Вживайте заходів, я Вас попередила.

Проаналізуйте поведінку вчителя. Що може спричинити конфлікт? Які норми і принципи педагогічної етики порушує вчитель?

8. Учень нагрубив учителю. Обурений поведінкою учня, він відповів грубіяну: “Ти ці штучки залиш для своєї матері! А я тобі не дозволю!” Побачивши на учневі несвіжий комірець, вчителька зауважує: “Твоя мама погано стежить за тобою”.

До чого можуть призвести подібні висловлювання ? Які етичні норми порушено?

Педагогічні ситуації, що потребують оптимальних методів запобігання моральним конфліктам або їх вирішення

1. Ви стали свідком того, як одна дитина незаслужено образила іншу.
Як Ви вчините у такій ситуації?

2. Між двома Вашими вихованцями виник конфлікт, що негативно впливає на позитивне емоційне тло класного колективу. Кожен з учнів звертається до Вас окремо по допомогу і підтримку його в конфліктній ситуації.

Оберіть свій варіант поведінки у цій ситуації.

3. У третьому класі молода вчителька замінила більш досвідчену, яку діти дуже любили. Першого ж дня один із учнів заявив їй відверто і вороже: “Ви нам не потрібні, ми хочемо нашу колишню вчительку”.

Як учительці слід поводитися, щоб уникнути конфлікту? Продовжить вирішення ситуації.

4. У класі є учень, який систематично запізнюється на перший урок.

Що робити вчителю? Запропонуйте свої варіанти вирішення цієї типової ситуації.

5. Маленька учениця в захопленні від своєї вчительки. Якось, коли вони залишилися удвох дівчинка каже: “От якби Ви були моєю мамою!

Що має відповісти їй учителька?

Які висновки можна зробити з цього висловлювання?

6. На перерві вчитель бачить як його учні грають у футбол булочкою.

Дайте поради вчителю щодо його можливої поведінки в цій ситуації.

7. У класі з'явився злодій. Учителька “вчислила” його і викликала на відверту розмову. Зізнавшись, хлопчик погоджується повернути вкрадене, але просить вчительку не розповідати про це батькам.

Як вчинити вчителю?

8. До вчительки початкових класів приходить збентежена мати дівчинки. Її донька-першокласниця принесла зі школи декілька нецензурних висловлювань, які почула від сусіда по парті. Мама вимагає розібратися і захистити доньку від такого середовища.

Дайте поради вчителю щодо особливостей спілкування з мамою та подальших дій з учнями.

9. Учителька йде коридором. Назустріч – один з учнів. Подивившись на неї, хлопчик проходить не привітавшись.

Як вчинити вчительці? Спираючись на норми і принципи педагогічної етики, запропонуйте різні варіанти вирішення цієї ситуації.

